

Gellnerovo a Hrochovo pojetí národa
Základní typologické srovnání jejich koncepcí

Bakalářská práce

Vypracoval: Vít Smelík

Vedoucí bakalářské práce: prof. Miloš Havelka, CSc.

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 23.6.2006

.....

Tímto bych rád poděkoval především Prof. Miloši Havelkovi za to, že s vlídností a trpělivostí vedl mou bakalářskou práci. Můj dík patří také Prof. Miroslavu Hrochovi, jenž mi pomohl vyjasnit některé nejasnosti. Chtěl bych také zvlášť poděkovat svým rodičům za jejich celoživotní podporu. Rád bych poděkoval rovněž Tamaře Wheeler a Igoru Nikolovovi za jejich cenné připomínky.

Obsah

1. Úvod	5
2. Gellnerova koncepce nacionalismu	6
2.1 Úvod do nacionalistického diskurzu Ernsta Gellnera	7
2.2 Teoretický základ Gellnerovy koncepce nacionalismu	9
2.2.1 Vztah kultury a organizace	9
2.2.2 Vztah kultury a společenské organizace v perspektivě převládajícího způsobu výroby	11
2.2.2.1 Společnost předagrární	11
2.2.2.2 Agrární období lidských dějin	12
2.2.2.3 Průmyslová společnost a zrod nacionalismu	15
3. Pojetí národa u Miroslava Hrocha	17
3.1 Definice pojmu národ	17
3.2 Od etnické skupiny k národnímu hnutí	18
3.2.1 Státní národy	18
3.2.2 Nevládnoucí etnické skupiny	19
3.3 Ve jménu národa	20
3.4 Národní požadavky	21
3.5 Úspěšné přijímání národní identity	23
4. Body komparace Gellnerovy a Hrochovy koncepce	25
4.1 Terminologie	25
4.2 Modernizace, industrializace a vznik národů	26
4.3 Status národa	28
5. Závěry a úvahy	30
6. Seznam literatury	33

1. Úvod

Na začátku mé práce stál úžas nad tím, jak mnoha způsoby se lze o národu vyjadřovat. Jak mnoha způsoby lze k fenoménu národa přistupovat a kolika různými způsoby lze jeho vznik vysvětlovat. Problematika národa a nacionalismu je v dnešní době populární. Počet publikací, které o národu nebo o nacionalismu pojednávají, je velmi mnoho. Pokud by někdo považoval mou snahu přidat k této problematice další práci, za smělost nemohl bych jak toto „nařčení“ vyvrátit a ani bych se o to nepokoušel. Sám jsem váhal, jestli se mám pouštět do tohoto tématu, o kterém bylo vydáno velký počet publikací, ale rozhodl jsem se, možná ze zvědavosti, pokusit se rekonstruovat pojetí národa u dvou významných autorů. Jedná se o Miroslava Hrocha a Ernsta Gellnera. Pokud by někdo označil mou snahu věnovat se právě těmto dvěma významným autorům za troufalost vzhledem k mému akademickému vzdělání, nemohl bych proti tomu nic namítat. Ale snad právě proto, že si uvědomuji pro mě nedosažitelnou odbornou hloubku jejich myšlení, chovám k jejich koncepcím respekt a možná i bázeň.

Má práce se bude skládat ze tří částí. V první části se pokusím rekonstruovat pojetí národa, či lépe, pojetí nacionalismu, u Ernsta Gellnera. Ernst Gellner nepojednává o národu jako takovém, ale pojednává spíše o tom, v jakých podmínkách vzniká princip (který označuje jako nacionalismus), který podle něho zapříčiňuje vznik národů. Dovolil bych si označit jeho koncepci jako „fenomenologii nacionalismu“¹. Chtěl bych se pokusit ukázat *co* termínem nacionalismus Gellner myslí a v jakých podmínkách se jeho zrod jeví jako nevyhnutelný. V druhé části mé práce bych chtěl pojednat o Hrochově pojetí národa, tedy *co se* v rámci Hrochovy koncepce rozumí termínem *národ* a jakými aktivitami *národ* vzniká. Už předem bych chtěl upozornit, že oba autoři se zaměřují na jiné aspekty vzniku národa. Zatímco Ernst Gellner se zaměřuje na výklad příčin, Miroslav Hroch se zaměřuje především na *charakteristiku* procesu, jakým národ vzniká.

V třetí části práce se pokusím srovnávat jejich koncepce v těch nejzákladnějších aspektech. Nepůjde o komparaci, která by měla za cíl vyložit a porovnat jejich teorie vyčerpávajícím způsobem. Chtěl bych se pokusit o základní porovnání jejich koncepcí v oblasti terminologie, pojetí národa a vlivu modernizace na proces formování národa.

Důležitá část práce bude představovat kapitola „závěry a úvahy“ ve které bych chtěl v krátkosti předvést Gellnerovu kritiku Hrochovy koncepce. Ernst Gellner se s Hrochovou koncepcí kriticky vyrovnával v kapitole *An Alternative Vision* v knize *Encounters with Nationalism*². Miroslav Hroch na tuto kritiku odpovídal článkem *The Nature of the Nation* ve sborníku *The State of the Nation*³. Jejich výměna názorů se mi jeví jako velmi podnětná, přesto tomuto tématu budu, vzhledem k rozsahu práce, věnovat pouze v krátkosti.

¹ Tímto vlastním termínem mám na mysli jakési *formování* či *zjevování* principu, který hlásá, že politická a kulturní jednotka si musejí odpovídat. Tento *princip* je determinován vztahem kultury a organizace a ovlivňován převládajícím způsobem dělby práce.

² Gellner, E., 1994: „Encounters with Nationalism“, Blackwell Publishers, Oxford

³ Hall J.A., 2003: „The State of the Nation“, Princeton University, Princeton

2. Gellnerova koncepce nacionalismu⁴

První kniha Ernsta Gellnera, která se konkrétněji zabývá příčinami formování moderních národů se nazývá *Národy a nacionalismus* a byla vydána v roce 1983⁵. Tématem nacionalismu se však Gellner už zabýval v knize *Thought and Change*, která pochází z roku 1964. Gellner se v *Národech a nacionalismu* snaží „objasnit prvky a kořeny nacionalismu“ (Gellner, 1993: 11). Kniha *Národy a nacionalismus* dosáhla ve světě značné popularity a byla přeložena do několika světových jazyků. Jeho druhou publikací, ve které se Gellner snaží vysvětlit proč vznikly národní státy, je kniha, která se jmenuje *Nacionalismus* a která vyšla až posmrtně v roce 1997⁶. Kniha *Nacionalismus* představuje jakousi celoživotní Gellnerovu rekapitulaci a zhodnocení veškerého myšlenkového kapitálu, ke kterému v oblasti problematiky národa a nacionalismu, dospěl.

Obě jeho hlavní knížky o nacionalismu se liší především ve formě, jakou je čtenářům jeho koncepce předložena. Mezi oběma knížkami je jeden rozdíl, který se týká Gellnerova formálního stylu. O tomto rozdílu se Jiří Musil, jenž napsal předmluvu ke knížce *Nacionalismus*, vyjadřuje takto: „Základní myšlenky, které (Ernst Gellner) vyjádřil v *Národech a nacionalismu*, v novém díle (*Nacionalismus*) sice zopakoval, ale vyjádřil je podle mého názoru jasněji a sevřeněji.“ Dalším zajímavým a důležitým rozdílem je to, že závěr jeho druhé knihy *Nacionalismu* nekončí závěrem ve kterém by shrnoval svou koncepci a jaksi předběžně se vymezoval vůči tomu jak jeho teorie nemá být chápána (což se děje na konci knihy *Národy a nacionalismus*), ale takovým závěrem, který chce sdělit čtenářům „k jakým normativně praktickým závěrům vede jeho teorie nacionalismu v dnešním světě“(Gellner, 2003: 7).

⁴ Ernest Gellner se narodil v roce 1925 v Praze. Pocházel z pražské česko-židovské rodiny, která odešla v roce 1939 do exilu do Anglie. Nebude snad příliš troufalé, když se budeme domnívat, že už samotné prostředí, ze kterého Ernst Gellner pocházel a okolnosti, které život jeho rodiny provázely, ho předurčovaly k tomu, aby se zajímal o problematiku národnosti.

⁵ V Československu byla kniha *Národy a nacionalismus* vydána teprve v roce 1993.

⁶ V České Republice vyšla kniha *Nacionalismus* až v roce 2003.

2.1 Úvod do nacionalistického diskurzu Ernsta Gellnera

Ernst Gellner vypracoval teorii, jejíž záměrem je vysvětlit proč se v době všeobecné modernizace prosadil politický princip, že politická a kulturní jednotka si mají odpovídat. Pro úvodní seznámení se s Gellnerovou teorií bych si dovolil opět použít slova Jiřího Musila, jež v obecnosti charakterizují Gellnerovu koncepci: „Gellnerova teorie nacionalismu je originální, neobvyklá a kontraintuitivní...patří do kategorie tak zvaných modernistických teorií, podle nichž jsou v Evropě národy a nacionalismus, jak je vnímáme a známe dnes, vázány na určitou dobu... a jsou součástí určité fáze vývoje evropské společnosti, tj. součástí moderní průmyslové společnosti.“

Pokud se však na Gellnerovo myšlení podíváme z širšího hlediska, můžeme si povšimnout, že jeho záměrem je prohloubit znalosti o společnosti ve které žijeme. Problematika národa a nacionalismu u něho spadá do širšího rámce. Tento rámec tvoří lidská společnost a její vývoj. Všimá si především toho, že princip nacionalismu, tedy požadavek, že politická a kulturní jednotka si mají odpovídat, se objevuje teprve v určitém stádiu vývoje lidské společnosti. Jak už nám napověděla slova Jiřího Musila, Ernst Gellner vnímá národ jakožto jev, který je bytostně spjat s modernitou a tedy s tím stádiem vývoje společnosti, kdy na společnost má klíčový vliv industrializace.

Na začátku považuji za důležité popsat s čím se termín „nacionalismus“ u Gellnera pojí a jaké významy se s tímto termínem v rámci Gellnerovy koncepce pojí. Jádrem jeho koncepce je myšlenka, že nacionalismus je jakási síla či princip, jež stojí za procesem formování národů a jež je vlastní příčinou jejich vzniku. Slovy E. Gellnera: „Je to nacionalismus, který plodí národy, a nikoliv obráceně“ (Gellner, 1993: 67). Táže se proč národ a příslušnost k národu (národnost) nabyly v devatenáctém a dvacátém století takové důležitosti a významnosti. Zkrátka, „proč se ten princip národnostní, který kdysi nehrál vůbec žádnou přímou roli, teď se najednou stal tak závažným“ (Gellner, 1993: 11). Jde tady tedy o jakýsi „princip národnostní“, který „plodí“ národy.

Z výše uvedeného vyplývá, že pro to, abychom mohli pochopit Gellnerovo pojetí národa, musíme nejprve rekonstruovat a pochopit jeho pojetí nacionalismu. Jako nutnost se mi jeví prozkoumat Gellnerovo chápání nacionalismu a pokusit se popsat za jakých podmínek vzniká. Mým úkolem bude popsat za jakých podmínek dochází ke vzniku nacionalismu a jaká je jeho úloha při vznikání národních států. Gellner definuje v úvodu první kapitoly (knížky *Národy a nacionalismus*) nacionalismus jako „původně politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka musí být shodné“ (Gellner, 1993: 12). Chtěl bych podotknout, že v rámci Gellnerovy koncepce je *nacionalismus* pojem víceznačný. Pojem nacionalismu se u Gellnera objevuje zároveň jakožto pocit: „Národnostní cítění je pocit hněvu způsobený porušováním tohoto principu nebo pocit uspokojení způsobený jeho splněním“ nebo hnutí - „národnostní hnutí je hnutí, které je uváděno do pohybu takovým citem“ (Gellner, 1993: 12). Jak vidno, nacionalismus má v rámci Gellnerovy koncepce více podob.

I přes jistou „vágnost“ Gellnerova vymezení termínu *nacionalismus* považuji za podstatné držet se takového vymezení termínu *nacionalismus*, které hraje v jeho koncepci klíčovou roli. Domnívám se, že termínem *nacionalismus* chce Ernst Gellner ýve valně většině významů vystihnout „stvoření nové zásady společenské organizace“ (Gellner, 1993: 8) (a s ní související projevy, které mohou mít charakter pocitu, citu nebo hnutí). Tato

„zásada“ *požaduje*, aby hranice politické jednotky byly totožné s hranicemi určité kultury. Tato „nová zásada společenské organizace“ považuje za fundamentální takový požadavek, že kulturní jednotka má být totožná s jednotkou politickou. Tento princip dostává jméno *nacionalismus*, případně princip národnosti.

Jakým způsobem a proč by se síla, kterou Gellner označuje jako nacionalismus, měla v určitém stádiu vývoje společnosti prosadit? A proč vlastně teprve v době všeobecné modernizace? Je nacionalismus jev nahodilý, anebo je jeho vznik nutností? Pro pochopení Gellnerova myšlení a termínů, které s takovou samozřejmostí používá, se musíme zastavit a pokusit se prozkoumat pojmy, na kterých samotná definice nacionalismu stojí.

Ukazuje se tedy, že abychom mohli rekonstruovat samotné *pojetí národa* u E. Gellnera, musíme najít odpověď na otázku „jak vzniká nacionalismus“. Avšak, pro pochopení kořenů nacionalismu (který údajně zplodil národy) tak jak ho chápe E. Gellner, se mi jeví jako nutnost rekonstruovat Gellnerovo chápání a pojmání dějinného. Gellner dává vznik nacionalismu do souvislosti s určitým způsobem dělby práce, který se v určitém stádiu vývoje společnosti stal převládajícím. Proto považuji za nutné rekonstruovat popsat jednotlivé způsoby dělby práce, což však provedu až v následujících kapitolách.

2.2 Teoretický základ Gellnerovy koncepce nacionalismu

Další výklad bych chtěl rozdělit do dvou podkapitol. V první podkapitole bych chtěl ukázat, že mezi kulturou a společenskou organizací je určitá souvislost. Ve druhé kapitole bych se chtěl pokusit rekonstruovat vývoj společnosti v dějinách a chtěl bych ukázat jak převažující způsob dělby práce ovlivňuje vztah mezi kulturou a společenskou organizací. Změny ve způsobu dělby práce mají totiž vliv na vztah kultury a organizace. V určitých podmínkách jistého způsobu dělby práce se kultura a společenská organizace k sobě začnou vztahovat způsobem, jehož důsledkem je vznik nacionalismu.

2.2.1 Vztah kultury a organizace

E. Gellner se pokouší analyzovat charakter jednotlivých stádií vývoje lidské společnosti. Ptá se „jak“ lidská společnost v jednotlivých fázích žila, „jak“ se živila, ptá se především po způsobu společenské reprodukce, po způsobu výroby. Táže se tedy na jednotlivé vlastnosti a kvality jednotlivých etap vývoje společnosti. Aby však dokázal rozpoznat a popsat změny ve struktuře společnosti, začíná u toho, že se zeptá se po tom, co je stálým rysem lidské společnosti. Zkrátka, aby lépe pochopil povahu moderní společnosti a dokázal přijít na kloub tomu proč se příslušnost ke kultuře (národnosti) stala v moderní době tak významná, pokouší se nalézt odpověď na to, co je neoddělitelnou součástí a trvalým rysem člověka a společenství, ve kterých člověk žije. Gellnerovým nepřímým záměrem tak bude probádat, zda-li i v prostředí předmoderní společnosti byly vhodné podmínky pro to, aby mohl vznikat nacionalistický princip, tj. aby hranice politické jednotky byly definovány na základě kultury.

Z četby jak knížky *Národy a nacionalismus*, tak jeho druhé knížky *Nacionalismus* se jeví jako podstatné, že jeho snahou je vyvrátit tvrzení nacionalistů⁷ o tom, že národy jsou trvalou součástí lidské společnosti. Primordialisté mlčky pokládají za trvalou součást lidské společnosti i stát (Gellner, 2003: 15). Gellner tyto názory odmítá a tvrdí, že ani stát, ani národy se zdaleka nevyskytují ve všech společnostech. Tvrdí, že tím, co je každé společnosti vlastní a ve všech dobách, v této společnosti, vždy přítomné je *kultura* a určitý druh společenské *organizace*.

Proto pro rekonstrukci jeho pojetí národa a klíčové síly, která ke vzniku národa podle něho vede – nacionalismu, bude důležité sledovat vztah těchto dvou základních elementů, ze kterých se každá společnost skládá – kultury a organizace – v průběhu dějin. Rozdělení na *kulturu* a *organizaci*, pochází z jeho druhé významné knihy o nacionalismu, která se jmenuje *Nacionalismus*. Ve své první knize ještě nehovoří tolik o vztahu kultury a organizace jako spíše o vztahu *národa* a *státu*.

S organizací lidské společnosti se odjakživa pojila moc a její rozdělení v rámci organizační struktury společnosti. Kultura a způsob dělby moci jsou trvalým rysem

⁷ Pod označením „nacionalista“ a „nacionalisté“ budu v rámci této kapitoly rozumět člověka, který se domnívá, že národ je entita, která je odvěkou součástí lidské společnosti. To, že národ nebyl v dějinách vždy přítomen, je podle tohoto názoru (který se obecně označuje za primordialismus) způsobeno „spánkem“ národa. Dnes se slovo „nacionalista“ jistě používá v mnohem širších významech a rozhodně ne jenom v tomto úzkém smyslu, ale rozhodl jsem se používat termín „nacionalista“ v tomto významu podle E. Gellnera, který sám používá slovo „nacionalista“ v tomto významu; příklad takového použití je na str. 22 a 23 v knize *Nacionalismus*.

společnosti. To, že se v podmínkách moderní společnosti může zdát, jakoby národy a státy byly stálou veličinou lidské společnosti, je důsledkem síly nacionalismu a všeobecného rozšíření jeho principu v době pozdního novověku. Tajemství nacionalismu netkví podle E. Gellnera v ničem jiném než ve způsobu jakým se v určité fázi vývoje společnosti začaly k sobě navzájem vztahovat kultura a společenská organizace. Tím, co tuto proměnu podnítilo byl nový způsob dělby práce. Pro další výklad však bude přínosné vymezit pojmy kultura a organizace.

Kultura představuje „sdílený způsob slovního vyjadřování, mimika, různá gesta a postoje, způsob oblékání, příprava a konzumace jídla..a mnoho dalšího“ (Gellner, 2003: 15). Pro lidskou společnost je charakteristická kulturní rozmanitost. Jedinečnost kultury spočívá v tom, že ji lze předávat na jiném než na genetickém základě. Předává se cestou sociální. I u zvířat se objevuje přenos informací na jiném než na genetickém základě, ale množství těchto informací je co do bohatství této „kultury“ s člověkem nesrovnatelné (Gellner, 2003: 15-16). Může se zdát paradoxní, že schopnost osvojit si kulturu je geneticky podmíněná. Člověk má schopnost osvojit si kulturu obecně, avšak schopnost osvojit si kulturu jako takovou ještě sama o sobě nerozhoduje o tom, *kteřou* konkrétní kulturu si člověk osvojí (Gellner, 2003: 15). „Kultura představuje jakousi banku osvojených vlastností, které lze donekonečna předávat, ale také transformovat a cíleně měnit. Důsledky této skutečnosti pro povahu společenského života jsou nedozírné: znamená to, že rozmanitost je obrovská a změny mohou být nesmírně rychlé“ (Gellner, 2003: 16). Kultura je tedy neodmyslitelnou součástí lidské společnosti.

Druhým elementem, který tvoří trvalou součást lidské společnosti, je *organizace*. Pro každou lidskou společnost je charakteristické, že *řád* je v rámci společnosti nějak vynucován. Organizace může mít množství podob. Počet kultur sice mnohem více převyšuje počet podob jaké může mít společenská organizace, přesto existuje více způsobů jak se společnost může organizovat. Nikde není řečeno, že pro udržování řádu či pořádku ve společnosti je nutná centralizovaná instituce, tedy stát. „Řád lze udržovat vnitřní opozicí jednotlivých skupin, nebo prostřednictvím shromáždění, která přitom nedelegují trvalým a institucionalizovaným způsobem moc na odborníky“ (Gellner, 2003: 20).

Gellner se o důležitosti kultury a společenské organizace vyjadřuje takto: „Tyto dvě obecné charakteristiky, kultura a organizace, jsou jakoby surovinou všeho sociálního života, jeho dvěma základními prvky. Jako takové nemohou být úplně nezávislé: kultura může být ovládána určitým modelem sociální organizace, anebo, naopak, daná forma organizace může vyžadovat určitý typ kultury“ (Gellner, 2003: 17).

Výklad termínu *nacionalismus* ze vztahu kultury a organizace pochází z Gellnerovy druhé knížky *Nacionalismus*. *Nacionalismus* není v Gellnerově první knížce *Národy a nacionalismus* vyložen z pojmů kultury a organizace, ale ze vztahu národa a státu. Jde v podstatě o stejné elementy, ale pokládám za nutné tuto distinkci zmínit. Považoval jsem za vhodnější začít vykládat jeho koncepci (a tak vlastně celé pojetí nacionalismu) pojmy, které jsou co nejobecnější.

Vymezení státu, které Ernst Gellner používá, stojí na proslulé Weberově definici, totiž, že stát představuje tu instituci uvnitř společnosti, která má monopol na zákonné násilí (Gellner, 1993: 14). Gellner Weberovo vymezení státu dále doplňuje a prohlašuje, že stát je také „velmi důležitou částí společenské dělby práce“ (Gellner, 1993: 15). Co přesně má touto větou na mysli dále vysvětluje: „Kde není žádná dělba práce, tam nelze ani začít mluvit o

státu.“ Společenská organizace tak představuje způsob, jak je v dané společnosti rozdělena moc. Pojetí moci je společným jmenovatelem jak společenské organizace, tak jeho určitého druhu – instituce centralizovaného státu. „Společenská dělba práce“ v Gellnerově pojetí představuje rozdělení moci a to takové moci, která prostřednictvím institucí dohlíží na veřejný pořádek.

Gellner však ukazuje, že zdaleka ne všechny politicky centralizované jednotky, které bychom považovali za státní útvar, mají zájem na tom, aby vykonávaly zákonné násilí. Kupříkladu „feudální stát nemusí nezbytně mít námitky proti soukromým válkám mezi svými poddanými, pokud oni také plní své závazky“ (Gellner, 1993: 14). Zkrátka existují státy, „kterým se nedostává buď vůle nebo prostředků k prosazování monopolu na zákonné násilí“ (Gellner, 1993: 14). Podstatné bude sledovat jak se mění úloha státu, jakožto určitého druhu společenské organizace, v závislosti na převládajícím způsobu dělby práce.

2.2.2 Vztah kultury a společenské organizace v perspektivě převládajícího způsobu výroby

Kulturu a organizaci lze tedy označit za vždy přítomné prvky lidské společnosti. Mezi kulturou a společenskou organizací je zřejmá souvislost. Kultura může být ovládána určitým modelem sociální organizace, ale platí to i obráceně, určitá forma organizace může vyžadovat určitý typ kultury. „Například hinduismus předpokládá kastovní organizaci; dominantní motivy této kultury vyžadují, aby lidé patřili do kast a aby tyto sociální kategorie byly definovány z hlediska čistoty. Společnost prosazující rovnostářskou organizaci zase může jakékoli výraznější kulturní rozdíly mezi svými členy zapovídat. Některé následnické státy habsburského impéria kupříkladu zakázaly používání šlechtických titulů“ (Gellner, 2003: 17). Nechám citovat E. Gellnera dále: „Obě tyto základní kategorie společenského života (kultura a organizace) nejspíše nejsou navzájem jasně oddělené, přesto je důležité rozlišovat je. Jak kultura, tak organizace pronikají veškerými formami sociálního života.“

Chtěl bych se pokusit sledovat proměny ve vztahu kultury a moci v dějinách společnosti. E. Gellner předkládá ve třetí kapitole knihy *Nacionalismus* členění dějin, které je podáno z perspektivy proměn vztahů mezi kulturou a organizací na pozadí převládajícího způsobu výroby (Gellner, 2003: 29). V knize *Nacionalismus* je k tomuto členění uveden tento úvod: „Lidstvo prošlo v podstatě třemi fázemi: lovecko-sběračskou, zemědělskou a vědecko-průmyslovou“ (Gellner, 2003: 29). Tyto proměny ve vztahu kultury a organizace bych chtěl sledovat na pozadí výrobních způsobů, které jsou v dané společnosti převládající.

2.2.2.1 Společnost předagrární

První etapu vývoje lidské společnosti označuje Gellner jako období předagrární⁸. V „době“ předagrární se instituce státu vyskytovat nemůže, protože podmínky jsou pro vznik politicky centralizujících jednotek nevhodné. Společenství, která se v době předagrární vyskytují, jsou buď příliš malá na to, aby mohla vzniknout centrální instituce, která by řídila organizaci skupiny, anebo se *řád* v těchto institucích udržuje mocenskou rovnováhou mezi

⁸ termín, který Gellner používá v knize *Národy a nacionalismus*.

jednotlivými složkami skupiny (Gellner, 2003: 19), a proto není potřeba, aby existovala ústřední instituce, která by společenský pořádek udržovala.

Nacionalismus zde vznikat nemůže. Může se to zdát logické, neboť ve společnosti, ve které z nějakého důvodu neexistuje taková vyspělá centrální organizace jako je stát, nemůže vznikat pocit nebo nárok na to, aby mohla určitá kultura prosazovat požadavky na vlastnictví vlastního státu. Jestliže a pokud se nacionalismus zabývá výhradně vylučováním cizinců z klíčových míst ve státě, může celý problém nacionalismu stěžít vzniknout tam, kde není ani stát, ani žádné klíčové pozice v něm. (Gellner, 2003: 29)

Je důležité si povšimnout, že problém nacionalismu se většinou objevuje pouze v prostředí, které vnímá státy jako samozřejmost a nutnost, což se netýká celého lidstva (Gellner, 2003: 20). Povaha společnosti, která je založená na lovu a pastevectví, je tedy podle Gellnera důkazem toho, že stát není trvalým rysem či součástí lidské společnosti, což znamená. Stát se ve společnosti pastevecké nevyskytuje a jelikož je nacionalismus závislý na existenci státu, nemůže ve společnostech založených na lovu a pastevectví nacionalismus vznikat. Za jakých podmínek se stává existence státu nutností? A dále, v podmínkách jakého způsobu dělby práce se kultura stává „fundamentálním sociálním poutem“?

2.2.2.2 Agrární období lidských dějin

Doba, kdy lidská práce byla založená na manuální práci v zemědělství – „doba agrární“ – byla obdobím, ve kterém došlo k obrovské populační expanzi, což bylo umožněno produkcí a skladováním potravin (Gellner, 2003: 30). „Zemědělské společnosti jsou založeny na produkci a uskladnění potravin a na relativně stabilní technologii“ (Gellner, 2003: 31). Následkem populační exploze se zvýší komplexita práce i sociální organizace (Gellner, 2003: 30). Tyto kvalitativní změny měly pro strukturu společnosti v „době agrární“ rozsáhlé důsledky.

Způsob, jakým jsou vykládány důsledky těchto změn na strukturu společnosti se však v obou Gellnerových knížkách o nacionalismu trochu liší. V *Národech a nacionalismu* je řečeno přibližně toto: následkem „svěrázné formy dělby práce“ (Gellner, 1993: 20), který je charakteristický pro agrární společnost, je, že kultury se v rámci společenské struktury agrogramotného státu člení buď horizontálně nebo vertikálně. Horizontální dělení má v Gellnerově pojetí představovat „rozvrstvené, vodorovně navzájem oddělené vrstvy vládnoucí třídy“ (Gellner, 1993: 20). Vládnoucí vrstvy mohou být vojenského, správního, duchovního nebo obchodnického rázu. Vertikálně se člení různorodé subkultury, které mají lokální význam a vytvářejí „bočně navzájem izolovaná společenství zemědělských výrobců“ (Gellner, 1993: 20).

V těchto „bočně navzájem oddělených společenstvích“ žije většina obyvatelstva. Zatímco povaha vládnoucí vrstev je taková, že vládnoucí vrstvy mají tendenci hlásit se k „celosvětové“ kosmopolitní kultuře a tuto vazbu můžou vědomě posilovat, bočně oddělená společenství „žijí životem obráceným do sebe“ (Gellner, 1993: 21). Pro pochopení toho, proč se v Gellnerově pojetí nemůže v agrární společnosti vyskytnout síla, která by vedla k sjednocování politických a kulturních hranic, je velmi důležitý poznatek, že v rámci agrární společnosti „jak u vládnoucí vrstvy jako celku, tak i u různých podvrstev uvnitř ní je kladen velký důraz spíše na kulturní rozrůznění než na stejnorodost“ (Gellner, 1993: 21). A to z důvodů, které se pokusím vysvětlit dále.

V knize *Nacionalismus* je řečeno, že v podmínkách agrární společnosti se kromě „rozmachu nových specializovaných profesí“ (Gellner, 2003: 30), objeví také dvě formy centralizace (Gellner, 2003: 30). Jde o stát a církev. Stát představuje *centralizaci* moci, instituci zaměřenou na „zákonné násilí“. Církev představuje *centralizaci* vzdělanosti a poznání. Institucionalizovaná církev a stát jsou novými faktory, které hrají důležitou roli v uspořádání společnosti. Stát představuje jednu možnou formu jakým způsobem může být udržován řád ve společnosti. Existence státu je v podmínkách agrární společnosti možností, nikoliv ale nutností.

V agrární době však dochází k rozšíření jednoho prvku, který se v době předagrární nevyskytuje a který je důležitý pro pozdější vznik nacionalismu – je jím **písmo**. V agrárních společnostech dochází nejenom ke změně dělby práce (zemědělství) a organizace moci (stát), ale také, díky objevení písma, dochází i ke kvalitativní změně v povaze kultury. Mohli bychom říct, že souběžně s postupnou centralizací moci dochází k centralizaci kultury. Na tom je však podstatné to, že přístup k tomuto médiu, které pomáhá přechovávat kulturu, má *de facto* pouze určitá skupina lidí – duchovenstvo. Můžeme proto říct, že v duchovní oblasti dochází ke koncentraci a k „centralizaci“ poznání a vzdělání. Ohniskem takovéto druhé centralizace je duchovní stav. Tím bych chtěl říct, že *duchovenstvo*, respektive církev, ztělesňuje nový druh kultury. „Kultura“ církevní je zapsána a předává se písemným záznamem.

Církev má zájem na tom šířit víru a prosazovat svou „kulturu“ ve společnosti. Také, ať už jsou duchovní z jakéhokoliv koutu země, používají stejnou kodifikovanou řeč a podílejí se na stejně vysokém druhu vzdělanosti, který v poněkud „okleštěné“ formě předávají ostatním. Mezi duchovním a jeho „ovečkami“ je však velká bariéra nejenom díky tomu, že kněží jsou gramotní a obyčejní věřící nikoliv, ale, jakoby to nestačilo, jazyk, který kněží používají je navíc „nesrozumitelný v ústním projevu“ (Gellner, 1993: 22).

V rámci církve se tedy vyskytuje určitý druh kultury, který bude mít, později, v době průmyslové, velký význam. Je to druh vysoké vzdělanostní kultury, tj. takové, která je zapsána a přenáší se písemně. Tato vysoká kultura se poprvé objevuje v rámci církevní „kulturní politiky“. Duchovenstvo je totiž jediný subjekt, který má monopol na vzdělání a na předávání této vysoké kultury. Z důvodů vnějších podmínek a dělby práce, která je v agrární společnosti převažující, je nemožné, aby se tato „církevní“ vysoká kultura stala všem lidem v rámci politické jednotky společná.

V době agrární by se nějaká forma nacionalismu ani nemohla prosadit. Valná většina obyvatel žijících v podmínkách agrární společnosti je zaměstnána v zemědělství a neměla by čas na to, aby mohla *přijímat* vysokou vzdělanostní kulturu. K přijetí vysoké kultury je nutné *se vzdělávat*. Za tímto prvním důvodem, který můžeme označit jako ekonomický totiž stojí skutečnost, že agrární společnost by se v těchto podmínkách zkrátka „neuživila“, kdyby se měla většina obyvatel *vzdělávat*. Převládající druh dělby práce tak ovlivňuje skutečnost, že prosazení se jednotné kulturní stejnorodosti je v rámci agrární společnosti nemožné.

Podmínky, které v agrární společnosti převládají, nenapomáhají tomu, aby se princip kulturní stejnorodosti mohl prosadit. Domnívám se, že v Gellnerově pojetí jsou tyto podmínky determinovány převládajícím způsobem výroby. Technologie, které se v agrárních společnostech používaly, byly „jen“ stabilní, či „zakrnělé“ a představa stálého hospodářského růstu neznamenalala se ještě zdaleka neprosadila.

Ernst Gellner se táže, jestli existuje nějaká souvislost mezi příchodem nacionalismu ve společnosti průmyslové a dřívějšími změnami ve struktuře společnosti. Důležitým poznatkem, který souvisí s povahou agrární společnosti, je, že ač se nacionalismus v podmínkách agrární společnosti nevyskytoval, vytvářely se v době agrární podmínky, které, později, usnadnily zrod nacionalismu (Gellner, 1994: 185). Gellner poukazuje na to, že kořeny nacionalismu můžeme hledat již ve společenské proměně, která se udála přechodem od politicky roztržité feudální společnosti ke společnosti, ve které hrál ústřední roli absolutistický stát (Gellner, 1994: 185). To vše se dělo ještě v rámci podmínek agrárního způsobu obživy.

Ve feudální společnosti (jíž Gellner rozumí jakousi „první“ část agrárního období, Gellner, 1994:185) se nevyskytuje důsledná byrokratická soustava. *Byrokracie*, tj. specifické používání písma, je podle Gellnera jedním z faktorů, které stojí v základu principu nacionalismu. Ve společnosti feudální se pouze v rámci církevní organizace objevoval náznak byrokracie. Také církevní organizace proto představovala jakýsi předobraz, prototyp, nacionalistického principu. Církevní prostředí představovalo jakýsi předobraz stejnorodosti, v jehož základě byla církevní „kultura“, který však musel být, z důvodu vnějších okolností nebo vnitřních předpisů, omezen pouze na církev. Její vysokou kulturu sdílela pouze omezená skupina lidí.

Ve společnosti, kde vládne absolutistický stát, se objevuje *byrokracie*. Gellner tvrdí, že v prostředí takového státu „widespread administrative use of writing already begins to engender that linkage of centralized polity and a literate, normative, codified High Culture, which lies close to the essence of the nationalist principle“ (Gellner, 1994: 185). Začíná se vytvářet vazba mezi centralizujícím politickým zřízením (státem) a normativní, kodifikovanou vysokou kulturou (jejíž předobrazem je určitý druh používání písma – byrokracie) (Gellner, 1994: 185). Domnívám se, že byrokracie, jakožto způsob přenosu písma, vytvářela jakýsi proto-typ či předobraz pozdějšího „principu“ nacionalismu, který požadoval, aby jedna vysoká vzdělanostní kultura „vyplňovala“ politickou jednotku. To, že se stát naučil operovat s byrokratickou soustavou a přijmout ji do svých struktur, mělo důležitý význam v tom, že státní zřízení bylo později připraveno na přijetí jedné jediného druhu kultury. Vztah mezi kulturou a společenskou organizací se začal v době absolutistických států proměňovat a centralizace, byrokratizace a standardizace připravují půdu pro „nationalist movement“⁹. Takto se dostáváme blízko tomu, co Gellner označuje jako *nacionalismus*.

Faktory jako „kodifikované písmo“ či „byrokracie“ mohou usnadnit vznik nacionalismu, avšak jejich existence sama o sobě nestačí. Důležitou institucí pro vznik nacionalismu je stát. Existence státu je nutnou podmínkou pro vznik nacionalismu. Státní zřízení se už sice v podmínkách zemědělských společností vyskytoval, nebyl však podle Gellnera přítomen u všech společností doby agrární, což je důležitý poznatek pro pochopení toho, proč se princip nacionalismu nemohl v podmínkách agrární společnosti plně rozvinout. Skutečnost, že se již stát ve společnostech založených na zemědělství objevuje má vliv na to, že „vyvstává otázka vztahu politické moci a kultury“ (Gellner, 2003: 31).

⁹ Což by se dalo nejspíše přeložit jako „národní hnutí“, ale v překladu tohoto termínu v kontextu Gellnerovy koncepce nepanuje shoda. Překladatelé knihy *Národy a nacionalismus* do češtiny slovo „nationalist“ překládají jako „národnostní“, což je podle M. Hrocha mylný překlad (vyjadřuje se k tomu v knize *V národním zájmu* v poznámce č. 6 v první kapitole knihy, poznámka je na str. 180), v poznámce však už Miroslav Hroch neuvádí, jaký překlad by byl vhodnější.

Předchozí výklad měl za cíl poukázat na jednu skutečnost, která se týká povahy kultury v agrární společnosti. Na povaze agrární společnosti se jeví nejpodstatnější, že společenská struktura byla uspořádána hierarchicky a hlavní *funkcí* kultury je v podmínkách agrární společnosti „posílit, stvrdit, zviditelnit a učinit směrodatným hierarchický statusový systém“ (Gellner, 2003: 36). Hlavní funkcí kultury tedy bylo potvrdit hierarchicky strukturované uspořádání společnosti. Kultura v podmínkách agrární společnosti označuje a legitimuje místo jedince ve společnosti a tento jedinec byl k tomuto místu doslova „přikován“. Kultura je v podmínkách agrární společnosti „téměř neviditelná“ (Gellner, 2003: 38). To neznamena, že by byla politicky bezvýznamná, ale chce se tím říct, že vymezuje hranice mezi jednotlivými stavy spíš, než hranice mezi jednotlivými územími. Toto vše znamená, že kultura obecně má v podmínkách agrární společnosti takovou *funkci*, která brání tomu, aby se politická jednotka definovala na základě jedné konkrétní kultury. Jinak řečeno, pokud je *funkcí* kultury v agrární společnosti definovat status jedince, „nemůže zde kultura zároveň vykonávat roli zcela odlišnou, totiž určovat, kde leží hranice obce“ (Gellner, 2003: 36).

2.2.2.3 Průmyslová společnost a zrod nacionalismu

Průmyslový svět představuje období v lidských dějinách, kdy výrobní způsoby jsou založeny na zcela novém způsobu práce. Společnost průmyslového věku je odkázána k neustále se zvyšující produktivitě. Jejím heslem je pokrok a stále se zvyšující výkon. I v agrárních společnostech docházelo ke změnám, které s sebou nesly pokrok a přinášely nové technologie, avšak tyto změny však nikdy nebyly trvalé a ani se trvalost změn neočekávalo. Proces, který podle Gellnera zapříčinil podstatné změny v povaze a struktuře společnosti, bychom mohli označit jako modernizační proces. Novým paradigmatem, v jehož rámci se společnost chtě nechtě pohybovala, bylo přesvědčení o neustálém hospodářském růstu. To však mělo na strukturu společnosti dopad naprosto odlišný od jakéhokoliv předchozího faktoru, který se objevil ve společnosti agrární (Gellner, 1993: 35).

Bezprostředním důsledkem touhy po stále větší produktivitě je taková dělba práce, která by byla „nejen složitá, ale aby se i neustále a často rychle měnila“ (Gellner, 1993: 35). Složitost dělby práce znamená, že aby mohl být zajištěn odpovídající hospodářský růst, musí fungovat mnohem větší množství různých specializací než kolik jich je v době agrární. Dělba práce musí být složitá, aby byla uspokojena touha po inovaci a efektivitě.

Dalším rysem průmyslové společnosti je, že lidé kteří se pohybují v rámci její ekonomické soustavy „nemohou obvykle zůstat na týchž místech po celý život“ (Gellner, 1993: 35). A to právě kvůli požadavku neustále rostoucí produktivity. Musí proto docházet k rotaci osob na pracovních místech. Vzniká potřeba mobility. S novými požadavky na výměnu osob v pracovních pozicích souvisí také nové požadavky na vzdělanost a kvalifikaci, což představuje důležitý kvalitativní rozdíl v povaze kultury, která je charakteristická pro průmyslovou společnost. Základem vzdělání už není výchova, které se jedinci dostává od rodiny v rámci jednotlivé mikroobce, ale výchova centralizovaná – jakýsi obecný výcvik, který jedinec musí získat, aby se mohl v případě, že to budou podmínky vyžadovat, rychle rekvalifikovat pro potřeby neustále rostoucího ekonomického systému. (Gellner, 1993: 42).

Mění se i povaha pracovní činnosti. Manuální práce ustupuje do pozadí. Práce v podmínkách průmyslové společnosti už nespočívá v manipulaci s věcmi, ale v manipulaci

s významy a myšlenkami (Gellner, 1993: 44). Člověk buď pracuje „s lidmi“ ve službách, nebo práce spočívá v tom, jak rozumět přístrojům a návodům. Tento jev by se dal označit jako „sémantická povaha práce“ (Gellner, 2003: 44). Významům proto musejí rozumět lidé ať pocházejí z jakéhokoliv kouta země. Objevuje se potřeba jednotného jazyka.

Důsledky industrializace jsou tedy takové, že „stará stabilita struktury společenské role je jednoduše neslučitelná s růstem a inovací“ (Gellner, 1993: 35) Ale co se stane, „jestliže stálost změn v zaměstnání sama se stane stálým rysem společenského pořádku“ (Gellner, 1993: 35)? Touto otázkou jsme se tak dostali blízko jevu, který Gellner nazývá nacionalismus. Nacionalismus má totiž „kořeny v určitém druhu dělby práce, takovém, který je složitý a neustále se mění“ (Gellner, 1993: 35). Ideál neustálého hospodářského růstu požaduje nový typ pracovní síly. Aby hospodářství založené na neustálém hospodářském růstu mohlo fungovat, zkrátka aby se pracovní síla mezi sebou mohla domluvit jedním jazykem (kdyby každý používal svůj rodný dialekt, z obcí, ze které pochází, nedomluvili by se), musí všechno obyvatelstvo používat jednotný jazyk. Vzniká tak požadavek jazykové (kulturní) stejnorodosti. Stejnorodost je podle Gellnera „vynucená objektivním nevyhnutelným požadavkem“ a tato stejnorodost „se nakonec objeví na povrchu jako nacionalismus“ (Gellner, 1993: 50).

Modernizační proces má své hluboké kořeny v touze po hospodářské prosperitě, dále je zakotven v touze po efektivitě a stále větším výkonu. Nový způsob dělby práce vyžaduje „měnivost“ na pracovních pozicích. Klíčovým faktorem, který se objevuje v podmínkách průmyslové společnosti a jehož dopad je nesrovnatelný s žádným jiným faktorem dříve, je však nový druh **mobility** (Gellner, 2003: 44). Žádný faktor s takovým vlivem na sociální strukturu společnosti se v agrárním věku nevyskytuje. „Mobilní společnost, která sdílí jednu vysokou (kodifikovanou, literární) kulturu a užívá ji jako hlavní prostředek své činnosti, definuje a vymezuje své členy nikoliv statusem, ale kulturou“ (Gellner, 2003: 95).

Vztah mezi kulturou a společenskou organizací se tedy v podmínkách průmyslové společnosti radikálně mění. Aby systém založený na novém druhu dělby práce mohl fungovat, musí vysoká kultura tvořit „páteř“¹⁰ organizace společnosti. V podmínkách průmyslové společnosti se tedy jeví jako nutnost vznik takového principu, který z „kulturní podobnosti činí fundamentální sociální pouto“. Specificky chápaná *industrializace*, která, jakožto nový druh dělby práce (který je specifický pro průmyslový svět) vyžaduje ke svému *fungování* nový druh *kultury*. Tato kultura musí mít charakter **vysoké kultury**. Nový řád musí kvůli „specifické povaze práce v něm vykonávané operovat v podmínkách vysoké kultury.“ (Gellner, 2003: 93). A tak se dostáváme ke kořenům nacionalismu. Existence státu se jeví jako nutnost. Stát zajišťuje fungování vysoké kultury. Stát a kultura se tak stávají na sobě závislými. Spojení státu a kultury se podle Gellnera děje ve jménu nacionalismu. Takové ustavení vděčí za svůj vznik novému druhu dělby práce (Gellner, 1993: 35).

¹⁰ Vlastní termín

3. Pojetí národa u Miroslava Hrocha¹¹

3.1 Definice pojmu národ

Hrochova koncepce se snaží popsat proces formování moderního národa, ale nepracuje s termínem nacionalismus. Místo toho používá diferencovanější pojmy, které vyložím v následující podkapitole. Hrochova koncepce se ptá po tom prostřednictvím jakých aktivit¹² vznikaly moderní národy. Zaměřuje se na sociální základnu národních hnutí, táže se po tom, *kdo* byli ti, kdo vyhlášovali národní *požadavky*.

Miroslav Hroch poukazuje v první kapitole knížky *V národním zájmu* na to, že s termínem *národ* se pojí různé konotace i v rámci evropského jazykového kontextu. V anglickém a francouzském prostředí je *národ* většinou definován na základě státnosti, resp. příslušnosti ke státu. Velká francouzská revoluce přidala mezi základní znaky národa i jazyk, který od té doby představoval ve francouzském prostředí jednotící prvek národa. V anglickém prostředí zůstal ve slově *národ* „zachován důraz na státní pospolitost“ (Hroch, 1999a: 8). V německém a středoevropském jazykovém kontextu se národ definuje na základě kultury a jazyka. Miroslav Hroch o tom hovoří takto: „V němčině, podobně jako ve většině slovanských jazyků je chápání národa spojeno především s charakteristikami etnickými a jazykovými, resp. historickými“ (Hroch, 1999a: 8).

Miroslav Hroch definuje národ jako „velkou sociální skupinu lidí, kteří jsou si rovni a kteří jsou spjati kombinací několika vazeb či vztahů, které se často formovaly po celá staletí – vazeb jazykových, kulturních, politických, geografických, hospodářských aj. Žádná z těchto vazeb není nutná a nezastupitelná, ale tři okolnosti jsou nutnou podmínkou pro existenci národa“ (Hroch, 1999b: 8). Tyto tři okolnosti neboli charakteristiky nezbytné pro existenci národa jsou (Hroch, 1999a: 10-11):

1. **vyšší stupeň intenzity komunikace** směřující dovnitř skupiny ve srovnání s komunikací směřující mimo její rámec: tato intenzivnější komunikace byla obvykle (ale nikoliv nezbytně) podmíněna jazykovou homogenitou
2. jistá podoba „kolektivní paměti“, tj. **povědomí o společné minulosti**
3. **koncept rovnosti** všech příslušníků národa jako členů občanské společnosti, který byl neuskutečnitelný v podmínkách feudálního systému založeného na nerovnosti lidí.

Jakými procesy a aktivitami vznikal moderní národ? Jak se liší moderní národ od etnické skupiny? Na tyto otázky se pokusím odpovědět v následujících kapitolách.

¹¹ Prof. Dr. Miroslav Hroch, DrSc. patří v současnosti k našim nejuznávanějším historikům. Narodil se v roce 1932. Vystudoval historii a češtinu na Filosofické fakultě UK. Důležité místo v jeho tvorbě zaujímá problematika národa a národních hnutí. Problematice národnosti se věnoval po několik desetiletí. Zaměřil jsem se na jeho publikace z konce devadesátých let 20. století. Jedná se především o knížku *V národním zájmu* (vydanou v roce 1999) a o publikaci *Na prahu národní existence* (vydanou rovněž v roce 1999). Čerpal jsem rovněž z článku *The Nature of the Nation*, který byl publikován v knize: Hall J.A., 2003: „The State of the Nation“, Princeton University. I přes skutečnost, že jsem si výběr takto zúžil, zůstává obsah těchto knížek značně bohatý a pro mou práci příliš obsáhlý. Chtěl bych se zaměřit na základní rekonstrukci Hrochovo pojetí národa. Nemůže tedy jít o vyčerpávající shrnutí, které by do detailu obsáhlo jeho typologie a periodizace národních hnutí.

¹² Tento termín použil Mgr. Jakub Grygar, Ph.D.

3.2 Od etnické skupiny k národnímu hnutí¹³

Hroch tvrdí, že „historický proces, v němž hledáme kořeny moderního národa, trval celá staletí“ (Hroch, 1999a: 12). **První** etapa představuje období středověku a raného novověku. V tomto období se upevňovaly „elementární vazby etnické a politické“ na kterých později „stavělo“ národní hnutí. Tyto elementární vazby totiž hrály důležitou úlohu ve „**druhé**, vskutku rozhodující etapě národotvorného procesu“. Středem Hrochovy analýzy je tato druhá etapa „národotvorného“ procesu“ (Hroch, 1999a: 12).

Druhou etapu „národotvorného procesu“ považuje Hroch za rozhodující pro vznik novodobých národů. Na začátku této druhé fáze byla situace taková, že v Evropě existovalo několik státních národů a velký počet nevládnoucích etnických skupin. Proces formování moderního národa tedy podle Hrocha probíhal dvěma „typologicky zásadně rozdílnými cestami: cestou státního národa a cestou národního hnutí, v němž se etnická skupina teprve zásadně probíjávala k národní identitě“ (Hroch, 2003: 23).

3.2.1 Státní národy

V Hrochově koncepci zaujímá důležité místo prvek **identity**, resp. národního vědomí. Nejprve bych chtěl vyložit situaci, která nastala v případě státního národa. Zde vývoj šel takovým směrem, že identita, která se v těchto státech prosadila měla charakter identity státní, tj. identita se definovala na základě příslušnosti ke státu, nikoliv na základě příslušnosti ke kultuře. Ne všechny státní národy musely být monoetnické. V první části národotvorného procesu, tj. v období zhruba do konce 18. století, byl význam jazykové hranice malý. Vládcí obvykle mluvili jiným jazykem než obyvatelé, kteří na území daných států žili. Hroch mluví o tom, že na daném území však vznikala určitá etnická jádra, „k nimž se přimykala šlechta a někdy i měšťanstvo z etnicky odlišných okrajových území“ (Hroch, 1999a: 20). Postupně tak vznikala prostor k tomu, aby docházelo k asimilaci některých etnických skupin, které žily kolem vznikajícího jádra. K tomuto procesu „integrace státních celků“ (Hroch, 1999a: 20) podle Hrocha významně přispívaly války mezi feudálními státy. Všechny tyto procesy vedly k projevům „státně-národní solidarity“ mezi obyvateli a státní identita se dále posilovala. Podstatné však je, že na této identitě se v době první fáze národotvorného procesu nepodílely vrstvy vesnického obyvatelstva. „Národ“ nepředstavoval zdaleka všechny vrstvy obyvatelstva, ale pouze elity státu. „Cesta k modernímu národu zde měla povahu transformace politického systému od pozdně feudálního absolutismu k ústavnímu zřízení a společnosti rovnoprávných občanů¹⁴“ (Hroch, 1999a: 13).

Nová, národní identita, která se začala prosazovat v 19. století tak mohla navazovat na předchozí identitu vládnoucích vrstev a proto má i moderní národní identita povahu identity státní. Hroch poukazuje na to, že vazby, které se upevňovaly v průběhu první fáze národotvorného procesu hrály důležitou úlohu v integrujícím národotvorném procesu druhé, rozhodující fáze, národního hnutí. Na tyto vazby a mentality, které se vytvořily v první fázi národotvorného procesu navázala „druhá etapa národotvorného procesu, ale bylo by mylné

¹³ Název jsem přejal z první kapitoly knihy M. Hrocha *V národním zájmu*, vydáno v Olomouci, v nakladatelství Mladá fronta v roce 1999.

¹⁴ Podle Ernesta Renana je národní identita v státních národech založena spíše na zapomínání než na udržování a vyvolávání vzpomínek; z vlastního překladu Gellnerov knížky *Encounters with Nationalism*, s. 14.

ztotožňovat jej (první fázi národotvorného procesu) s moderním národem“ (Hroch, 1999a: 21). Druhá fáze národotvorného procesu probíhala v době obecně modernizačních tendencí a také v době, kdy se prosazovala myšlenka občanských práv a princip rovnosti všech lidí. K čemuž vydatně napomohlo osvícenství a Velká francouzská revoluce. Vývoj šel v těchto státech tím směrem, že „vytváření moderního národa, které začínalo v podmínkách raně novověkého státního národa..doplnilo starou státní identitu o nové prvky občanských práv a o princip rovnosti“ (Hroch, 1999a: 13).

3.2.2 Nevládnoucí etnické skupiny

Na začátku druhé fáze novověku bylo v Evropě kromě několika státních národů „více než třicet etnických skupin, které žily na území multi-etnických impérií“ (Hroch, 1999a: 13). Hroch svou koncepci zaměřuje na tyto etnické skupiny a na jejich transformaci v moderní národ. Tyto etnické skupiny neměly „vlastní“ stát (nebo byla jejich středověká státnost přerušena či oslabena; Hroch, 1999a: 14), neměly ani vládnoucí elity z jejich vlastní etnické skupiny. Postrádaly rovněž „plnohodnotnou tradici vlastního literárního jazyka (resp. tato tradice byla přerušena nebo narušena) (Hroch, 1999a: 14). Transformace nevládnoucí etnické skupiny v moderní národ „probíhala jako *národní hnutí*“ (Hroch, 1999a: 14).

Hrochovým východiskem je otázka: „V čem se lišil moderní národ od etnické skupiny, z níž vzešel?“ Miroslav Hroch odmítá přijmout v této souvislosti „pohodlnou banální polopravdu“, že „národ se odlišuje od etnické skupiny *nacionalismem*, tedy *národním uvědoměním svých příslušníků*“ (Hroch, 1999a: 17).

Odmítá nejen přesvědčení, že to je *nacionalismus* co stvořilo národy, ale nesouhlasí už se samotným používáním termínu *nacionalismus*. Termín *nacionalismus* nepovažuje za vhodné ve vědecké analýze používat. Za prvé proto, že „termín *nacionalismus* je ve většině evropských společností zatížen emocionálními konotacemi“ (Hroch, 2003: 19). Používá se nejenom pro označení národotvorného procesu, ale označují se jím i pocity a hnutí myslí. Za druhé proto, že „abundantní používání tohoto termínu zcela zamlžilo jeho obsah“ (Hroch, 2003: 19). Hroch mluví také o tom, že termín *nacionalismus* je *derivát* odvozený od *nation*, což je termín, „který je odlišně založen v jazykové tradici anglosaské a v jazykové tradici německé, resp. středoevropské“ (Hroch, 2003: 19), což terminologické zmatení ještě zesiluje.

Z důvodu jisté „vágnosti“ termínu *nacionalismus* tento termín Miroslav Hroch nepoužívá a místo něho používá jiných termínů, jejichž použití považuje za vhodnější pro příčinný výklad vzniku národů. Transformaci etnické skupiny v moderní národ chápe jako „proměnu etnické identity v identitu národní“ (Hroch, 1999a: 16). Termín „národní identita“ má tedy v jeho práci ústřední místo. Používání termínu *nacionalismus* podle Miroslava Hrocha zkresluje historickou situaci v několikerém ohledu. *Nacionalismus* prostě *prohlašuje*, že „členové národa se od členů nevládnoucí etnické skupiny liší národním vědomím“. To může „vyvolávat nesprávnou představu, jako by příslušníci nevládnoucí etnické skupiny neměli před vznikem národního hnutí vůbec žádnou identitu, žádné vědomí sounáležitosti“ (Hroch, 1999a: 17). Což však není podle Miroslava Hrocha pravda. Podstatným faktem v této souvislosti je, že členové etnických skupin měli totiž hned několik paralelních identit (Hroch, 1999a: 17). Mohli se identifikovat „s panstvím, s rodem, někdy dynastií či státem“ (Hroch, 1999a: 17).

Miroslav Hroch se zaměřuje na analýzu soudobého národnostního **diskurzu** (Hroch, 1999b: 6). Dívá se na proces formování moderního národa pohledem „zdola“, tj. z pohledu

těch etnických skupin, které žily v rámci nějakého „cizího“ státu. Vlastnosti a vazby, které jsou vlastní etnické skupině, se mohou někdy překrývat s charakteristikami, které jsou charakteristické pro moderní národ. Avšak etnická identita etnické skupiny se lišila od identity národní v několika ohledech. Národ měl hierarchickou sociální strukturu. „Příslušníci národa byli navzdory této hierarchické sociální členitosti **pospolitostí** rovnoprávných občanů“ (Hroch, 1999a: 18). Další charakteristiky, které odlišují moderní národ od etnické skupiny pocházejí z knížky Miroslava Hrocha *V národním zájmu*: „Moderní národ žil na území, které mělo institucionalizovanou vnitřní správu a jeho příslušníci znali hranice tohoto území, které považovali za *svoje*. Příslušníci národa užívali kodifikovaného jazykového standardu“, tj. používali spisovný jazyk, dále „moderní národ se hlásil k souboru vyšší kultury, kterou považovali za specificky svoji národní kulturu, což nevyklučuje, že v této vyšší kultuře byly obsaženy také silné prvky kultury z doby, kdy moderní národ ještě neexistoval.“ Poslední charakteristikou, která moderní národ odlišuje od etnické skupiny je určité povědomí o společném osudu. „Příslušníci národa si osvojili znalost dějin, které chápali jako dějiny jediného kolektivu – *osobnosti*, s níž se ztotožňovali.“ Za nejdůležitější faktor, který odlišuje etnickou skupinu od národa, však můžeme považovat **princip rovnosti**, tj. příslušníci daného národa se považují za sobě rovní.

3.3 Ve jménu národa

Vlastnosti, které jsou charakteristické pro moderní národ se v jisté „zárodečné podobě“ (Hroch, 1999a: 19) vyskytují i u nevládnoucí etnické skupiny. Zároveň, některé „charakteristiky a stereotypy členů etnické skupiny“ mohly přežívat i v období formování národa. Existuje jedna charakteristika, která se pro rozlišení identity nevládnoucí etnické skupiny a moderního národa jeví jako podstatná. Identita etnické skupiny se proměnila v identitu národní tehdy, když členové utvářející se národní pospolitosti začali pociťovat společný – a tudíž nyní již *národní* – zájem a k tomuto *zájmu* se hlásili všechny sociální vrstvy národa. Komunikace v rámci skupiny byla na vysoké úrovni a příslušníci nově se formujícího národa se považovali za sobě rovné, což je, jak jsem zmínil výše, patrně nejpodstatnější rys národní pospolitosti. Teprve tehdy, když členové určité skupiny, respektive mluvčí této skupiny, *formulovali* národní *požadavky* a *cíle*, můžeme mluvit o národním hnutí. Miroslav Hroch rozděluje průběh národního hnutí do třech fází¹⁵. Pokusím se co nejstručněji podat charakteristiku jednotlivých fází.

1. **Fáze A** představuje etapu vědeckého zájmu o etnickou skupinu. Předmětem zájmu byla etnická skupina, její zvyky, tradice, kultura. Tato fáze odpovídala osvícenskému patriotismu. Lid nepředstavoval samostatný subjekt, ale byl spíš objektem učeneckého zájmu, případně objektem osvícenské kultivace
2. **Fáze B** představovala období *národní agitace*, tj. „období, které začalo rozhodnutím jisté části příslušníků etnické skupiny získat pro myšlenku příslušnosti k národu všechny příslušníky skupiny – a také získat od vládnoucích tříd pro tuto skupinu co největší stupeň kulturní a případně i politické a sociální rovnoprávnosti“ (Hroch, 1999b: 9). Vlastenci, tedy většinou příslušníci inteligence, se snažili o to, aby členové jejich skupiny přijali novou, národní, identitu a přihlásili se tak k národu jako k svébytné hodnotě.

¹⁵ Tyto fáze se týkají druhé etapy národotvorného procesu.

3. **Fáze C** označuje období, kdy se s myšlenkou příslušnosti k národu ztotožňovaly široké masy obyvatelstva. Národní agitace měla úspěch a národní hodnoty začali považovat členové formujícího se národa za sobě vlastní. Národní hnutí dosáhlo masové podoby. Pro fázi C je charakteristické, že „národní agitace dosáhla takového úspěchu, že signály z vlasteneckého centra nacházely odezvu ve všech regionech a byly schopny mobilizovat desetitisíce lidí“ (Hroch, 1999a: 16).

Ve fázi B mělo národní hnutí ještě *zvratnou* podobu, to znamená, že k masovému přijímání národní identity mohlo, ale nemuselo dojít. Záleželo to na mnoha faktorech. „Rozdíly spočívaly především v tom, na jaký stupeň etnické a případně také regionální identity mohla národní hnutí navazovat, kterých reliktních politické svébytnosti mohly využívat“ (Hroch, 1999a: 39). „Projekt národní identity nevstupoval do jakéhosi vzduchoprázdného prostoru, ale jako alternativa, resp. doplněk k jiným identitám“ (Hroch, 1999a: 23). Jak už jsem zmínil výše, mohlo jít o identitu státně dynastickou, či identitu, která se vázala k rodu, obci.

Další možnou identitu představovala **identita zemská**, která se pojila k historickým politickým celkům, jejíž státnost však byla, z toho důvodu, že tyto celky byly začleněny do multietnických říší, přerušena nebo oslabena. Nastupující národní hnutí se však mohly opírat o pozůstatky státních institucí. Dalším typem identity, který hrál při zrodu národního hnutí klíčový význam, byla **identita regionální**. Právě na prvky, které pocházely z prostředí regionálních celků navazovala národní hnutí. Jedná se o například o specifickou lidovou folklóru, zvyky, svébytnost lidové kultury. Mezi národní identitou a regionální identitou je však jeden podstatný rozdíl. Národní identita „je založena na existenci svébytné kultury, která je odlišná od kultur ostatních, zatímco regionální kultura je obvykle součástí jedné nebo několika národních kultur“ (Hroch, 1999a: 30). Dalším rozdílem je povaha v „hloubce“¹⁶ identity. Příslušnost k národní kultuře se „vystěhováním mimo národní území bezprostředně neztrácela“ (Hroch, 1999a: 30), zatímco pokud se obyvatelé regionu vystěhovali, mohli si sice udržet vědomí původu, ale „ztratili vědomí pospolitého *zájmu*“ (Hroch, 1999a: 30). Zkrátka, „národ má příslušníky, zatímco region obyvatele“ (Hroch, 1999a: 30). To však neznamená, že regionální identita a identita národní by se nemohly doplňovat. Národní kultura naopak z kultury regionální čerpala.

Miroslav Hroch zaměřuje svou analýzu na povahu národních hnutí. Jeho záměrem je charakteristika soudobého národně emancipačního diskurzu. Ptá se po tom, jaká byla sociální struktura těch, co prosazovali národní identitu a zkoumá *co* požadovali a *jaké* byly jejich cíle. Primárním záměrem jeho studia není najít odpověď na otázku *proč* ve svém úsilí uspěli. Pokud identifikace příslušníků dané etnické skupiny s národními hodnotami postoupila na takovou úroveň, že byli schopni formulovat vlastní národní zájem, dostával tento jejich společný zájem výraz formou požadavků. Vzhledem k rozsahu a charakteru práce se nemohu rozepsat do podrobností o všech požadavcích, přesto bych rád uvedl základní rozdělení požadavků, tak jak byly v rámci programu národního hnutí vyhlašovány.

3.4 Národní požadavky

Požadavky, které byly národními hnutími vyhlašovány, „byly formulovány na základě porovnání vlastní situace s atributy národní existence, jimiž se vyznačovaly soudobé státní národy“ (Hroch, 1999a: 14). Struktura požadavků každého jednotlivého národního hnutí

¹⁶ Vlastní termín.

zhruba korespondovala s těmi prvky, které dané etnické skupině chyběly k tomu, aby byla považována za plnoprávný národ. Požadavky, která vznášeli představitelé národních hnutí by se daly rozdělit do tří kategorií:

1. **požadavky kulturní a jazykové** – „Měla být překonána kulturní a jazyková inferiorita tím, že bude pěstován a rozvíjen vlastní literární jazyk“ (Hroch, 1999a: 14). Důležitým aspektem byla kodifikace jazyka a vytvoření jeho spisovné podoby. O aspektu jazyka a jeho vztahu k sociálním požadavkům pojednám v dalších odstavcích.
2. **požadavky politické** – Bylo v národním zájmu, aby nově se formující národ se mohl účastnit politického rozhodování a účasti na správě státu.
3. **požadavky sociální** – Tyto požadavky závisely na převládající sociální a ekonomické situaci. Jejich záměrem bylo odstranit „podřízené sociální postavení příslušníků etnické skupiny“ a dosáhnout toho, aby sociální skladba dané etnické skupiny byla úplná.

První fáze národního hnutí byla velmi důležitá. Pokud proběhla úspěšně, znamenalo to, že nastupující národní hnutí se může opřít o kodifikovaný spisovný jazyk. Existence jednotného spisovného jazyka byla důležitá pro fázi C národního hnutí a to proto, že aby mohl být národní program sdělen a rozšířen mezi široké vrstvy obyvatelstva, musela existovat spisovná podoba jazyka, kterou by se ve škole mohli osvojit široké vrstvy obyvatelstva. Jednotný jazyk byl nutný proto, aby byla překonána jazyková roztržštěnost na daném území. Úspěšná fáze A poskytla národnímu hnutí základní znalosti o „národní“ minulosti a položila tak základy pro vznik jednotného národního vědomí. Úspěšná fáze A zkrátka vytvořila základy pro nově se formující národ. V první fázi národního hnutí ještě nebyly formulovány národní požadavky.

Většina národních hnutí vyhlášovala svoje požadavky kulturní, jazykové a sociální v průběhu druhé fázi národního hnutí (Hall, 2003: 97). Požadavky politické byly ve většině národních hnutí vyhlášovány v průběhu fáze C. Ta národní hnutí, která se mohla opřít o vlastní elity a o vlastní šlechtu vznášela politické požadavky už v průběhu druhé fáze národního hnutí. Některá národní hnutí mohla požadovat úplnou nezávislost (případ Řeků, Norů, Srbů, Poláků), jiná požadovali autonomii v rámci stávajícího soustátí (případ Irů, Maďarů) (Hall, 2003: 97). Národní hnutí, která „působila v podmínkách neúplné sociální skladby...dávala přednost jazykovým a sociálním požadavkům“ (Hroch, 1999a: 174). Ta národní hnutí, která nastupovala do fáze B v podmínkách úplné, či téměř úplné sociální skladby se tedy orientovala více na požadavky politické.

Proč dochází k nástupu agitace ve jménu národa? V koncepci Miroslava Hrocha je to vysvětlováno dvěma faktory, které souvisejí s obecným vývojem evropských dějin. Prvním důvodem je „hluboká **krize starého pozdně feudálního režimu**“ (Hroch, 1999a: 72) a ztráta legitimacy režimu. Druhým faktorem je nástup procesu **modernizace**. Proměny, které vyvstaly z této krizové situace, „vytvářely potřebu skupinové solidarity – a také kritický vztah ke starému systému pozdně feudálnímu absolutismu“ (Hroch, 1999a: 72). Tyto dva faktory – krize starého režimu a nástup modernizace měly dopad na strukturu společnosti. Následkem toho mohlo dojít ke krizi identit. „Potřeba skupinové solidarity“ by se dala vyložit jako potřeba nového **zakořenění**¹⁷. Národní identita se tak mohla jevit jako „nejvhodnější“. „Koncept identity s rodící se etnicity (jazykově, resp. nábožensky)

¹⁷ Vlastní interpretace.

definovanou pospolitostí byl vcelku jednoduchý a srozumitelný, poněvadž odpovídal každodenní zkušenosti každého jedince, který dostal příležitost ke komunikaci přesahující rámec jeho vesnice, města či panství“ (Hroch, 1999a: 23).

Ve většině národních hnutí měl důležité místo jazykový program. Nezbytným předpokladem rozšíření národní identity mezi širokými masami obyvatelstva je účinná sociální komunikace. Významný důraz na jazyk byl přítomen u těch národních hnutí, která neměla úplnou sociální skladbu. Jazyk nebyl jenom symbolem a nositelem národní existence, ale „získal poslání, které daleko přesahovalo jeho funkci komunikativní“ (Hroch, 1999a: 79). Pokud národní hnutí dospělo do fáze C, docházelo k „politizaci jazyka“. V podmínkách modernizující se společnosti, kdy se rozvíjela státní správa i obchod, sílil potřeba komunikace. Faktorem, který otázku jazyka aktualizoval byla možnost sociální mobility v rámci např. státní správy. Sociální vzestup tak závisel na vzdělání. Jazyk začal působit jako činitel posilující identitu sociální (Hroch, 1999a: 80). Pokud hnutí dosáhlo masové podoby, a při tom nedosahovalo politických požadavků, nerovnoprávnost jazyka byla pocíťována jako nerovnoprávnost sociální. Tedy: „V podmínkách obecné krize legitimacy starého systému...definovali vlastenci inferioritu své skupiny v kategoriích své jazykové odlišnosti“ (Hroch, 1999a: 82). Jazyk hrál také důležitou roli v těch národních hnutích, kde bylo prosazování etnické identity „vystaveno soupeření identit regionálních a identity státně-dynastické...jazyk se v tomto případě osvědčoval jako kritérium jasného vymezení národní identity proti identitě regionální či státně dynastické“ (Hroch, 1999a: 176). Ve většině národních hnutích se tak jazyk stával součástí politického programu.

3.5 Úspěšné přijímání národní identity

Čtyři faktory hrají, v kontextu Hrochovy koncepce, významnou roli v procesu formování moderního národa. Prvním faktorem je úspěšný průběh fáze osvíceného zájmu o etnickou kulturu, kdy byly položeny základy pro další průběh národního hnutí. Druhým faktorem je úplná sociální skladba a možnost sociální mobility. Musí existovat skupina intelektuálů, kteří v průběhu centralizačního úsilí mnohonárodnostních říší neasimilovali. Třetí podmínkou je vysoká úroveň sociální komunikace, existence vysoké kultury a spisovného jazyka (Hall, 2003: 100).

Čtvrtým faktorem, v rámci Hrochovy koncepce, který musí být přítomen, aby bylo národní hnutí úspěšné, je *národně relevantní zájmový rozpor*. Národně relevantní zájmový rozpor tvoří jádro sociálního programu, „který aktivizoval a mobilizoval příslušníky vlastní etnické skupiny“ (Hroch, 1999a: 136). Na prahu fáze C většinou pokročila identifikace příslušníků etnické skupiny s národní identitou natolik, že můžeme hovořit o vzniku národního zájmu. Pokud měli členové určité skupiny pocit, že jejich zájem na uspokojení skupinových potřeb se rozchází s představami jiné skupiny (jejíž členové mluví jiným jazykem), převážně té, kterou tvoří příslušníci státního národa, či jiné „zřetelně odlišné sociální skupiny“ (Hroch, 1999a: 118) pak může vzniknout *národně relevantní zájmový rozpor*. Některé *zájmy* nevládnoucí etnické skupiny mohly zapadat do obecně emancipačních procesů, které souvisejí se širšími změnami ve společnosti. Jde například o požadavek odstranění feudálních závislostí a překážek“ (Hroch, 1999a: 114). Můžeme však konstatovat, že rozpor mezi vrchností a poddanými nehrál po dlouhou dobu roli národně relevantního rozporu. V případě Českých zemí získaly stížnosti na vrchnost charakteru národně relevantního zájmového rozporu teprve roku 1848 (Hroch, 1999a: 120). Sedláci „jako by *dodatečně* získali informaci o tom, že jejich sociální požadavky lze formulovat také ve jménu národa“ (Hroch, 1999a: 120).

Zavádění velkovýroby mohlo v mnohem větší míře získat povahu národně relevantního rozporu. Podstatou všech těchto sporů byla skutečnost, že členové nevládnoucího etnika si skutečnost, že jsou sociálně diskriminováni (ať už kvůli odlišnému jazyku, nebo tím, že neměli účast na velkovýrobě a tedy na výnosné práci) vysvětlovali tím, že je to způsobeno jejich odlišnou etnickou příslušností. Což nebyla tak úplně pravda, ale toto *přesvědčení* stačilo na to, aby byly formulovány národní požadavky, které ztělesňovaly národní zájem. Zájmové konflikty tak měly značný vliv na *sílu* národního hnutí (Hroch, 2000: 185).¹⁸ Tam, kde se zájmové konflikty vyskytovaly současně s národním hnutím, mělo národní hnutí velkou šanci na úspěch.

Zájmové konflikty měly svůj původ v procesu modernizace a mohly být považovány za jakési *deriváty*¹⁹ procesu modernizace (Hroch, 2000: 185). Lze tvrdit, že mezi národně relevantní zájmové rozpory a přechodem ke kapitalismu je zřejmá korelace, nelze však tvrdit, že zájmové rozpory byly přímým odrazem modernizačních tendencí. Formování moderního národa nelze považovat jenom jako součást modernizační transformace, ale je nutné ho vnímat i jako reakci na tyto procesy (Hroch, 1999a: 139). „Národní hnutí mělo původně...k modernizaci dvojnásobný vztah“ (Hroch, 1999a: 139). Národní hnutí přijímalo některé obecně modernizační tendence, jako například princip rovnosti, osvobození od feudální závislosti, aj.), ale na druhou stranu mohlo být někdy motivováno „právě svým negativní vztahem k projevům modernizace, ať už to byl nástup kapitalismu, industrializace, racionalizace a centralizace správy“ (Hroch, 1999a: 173). Ve *fázi C* už požadavky národního hnutí ve značné míře souzněly s modernizačními tendencemi (Hroch, 1999a: 173).

Záměrem Miroslava Hrocha není podat výklad příčin proč národní hnutí uspěly, jeho záměrem je charakterizovat národní hnutí a ukázat co národní „buditele“ požadovali a jaké měli představy o budoucnosti svého národa. Národ je tedy chápán jako určitý projekt, který se v určité fázi vývoje lidské společnosti jevil jako „vhodný“. Projekt národa je závislý na ekonomických podmínkách, ale tyto ekonomické podmínky nejsou rozhodujícím faktorem, i když pravdou zůstává, že jsou faktorem důležitým.

¹⁸ Hroch M.: *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, New York, Columbia University Press, 2000; první vydání pochází z roku 1985 a bylo vydáno prostřednictvím Cambridge University Press.

¹⁹ Vlastní termín.

4 . Body komparace Gellnerovy a Hrochovy koncepce

Považuji za důležité zmínit, že výběr aspektů, ve kterých jsem se rozhodl Gellnerovu a Hrochovu koncepci porovnat, není v žádném případě vyčerpávající. Jedná se o výběr těch aspektů, či bodů komparace, které považuji za důležité, což však neznamená, že by se o těchto aspektech nedalo pojednat hlouběji či jiným způsobem. Rozsah a inspirativní potenciál jejich koncepcí považuji za natolik široký, že by se jistě daly najít další možnosti jak a co v jejich koncepcích komparovat. Mou snahou bylo rekonstruovat jejich chápání národa a nyní bych se chtěl pokusit o porovnání jejich koncepcí v těch nejobecnějších aspektech.

4.1 Terminologie

První problém, na který jsem narazil, když jsem chtěl začít s porovnáváním Gellnerovy a Hrochovy koncepce, byla naprosto odlišná terminologie, kterou oba autoři používají. Je to také pravděpodobně důsledkem toho, že každý z autorů, jejíž koncepce jsem chtěl porovnávat, se pohybuje v trošku jiné rovině kauzálního výkladu procesu formování novodobého národa. O tomto rozdílu více pohovořím v závěrečné kapitole.

Aby Ernst Gellner vysvětlil vznik jevu, který označujeme jako *národ*, používá termínu *nacionalismus*. Domnívám se, že Ernst Gellner *de facto* rezignoval na definici národa. Místo toho používá k popisu jeho vzniku pojem *nacionalismus*. V jeho koncepci je to *nacionalismus co plodí národy*: „Je to nacionalismus, který plodí národy, a nikoliv obráceně“ (Gellner, 1993: 67). Co je to tedy ten nacionalismus? Je to princip, který vzniká za určitých podmínek. Avšak termín *nacionalismus* používá Gellner i pro označení pocitu, nebo hnutí mysli. *Nacionalismus* prvně definuje jako „politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka musejí být shodné“ (Gellner, 1993: 12), ale v používání vymezení není důsledný. Používá termín *nacionalismus* i tam, „kde hovoří o postojích a událostech z období následujícího poté, kdy shody politické a národní (etnické) jednotky bylo dosaženo, a kdy by tedy *nacionalismus* již podle jeho definice neměl existovat (Hroch, 1999a, 11). Pojetí termínu *nacionalismus* je u Gellnera jaksi „vícepatrové“²⁰, *nacionalismus* může mít více podob. Miroslav Hroch se domnívá, že termín *nacionalismus* má v koncepci Ernsta Gellnera funkci jakéhosi „bonmotu“²¹.

Termín *nacionalismus* se v současné době hojně používá a stalo se z něho „módní“ slovo. Miroslav Hroch termínu *nacionalismus* pro jeho „mnohoznačnost a zamlženost“ nepoužívá. Tvrdí, že jeho explikativní hodnota je pro historický výzkum malá. A to jednak z důvodů jeho nadměrného používání, což má za následek, že každý autor může termínu *nacionalismus* přikládat jiný význam. Dalším důvodem proč termínu *nacionalismus* nepoužívá je ten, že tento termín je „ve většině evropských společenství zatížen emocionálními konotacemi“ (Hroch, 2003: 19). Nemluvě o tom, že termín *nacionalismus*, jenž je vytvořen jako derivát od slova *národ* (*natio*), má odlišné významy také v rozdílných jazykových kontextech.

Místo vágního termínu *nacionalismus* dává Miroslav Hroch přednost diferencovanému užití několika termínů, které považuje za výstižnější, protože mají více významových odstínů, a tak lépe odpovídají historické situaci (Hroch, 1999a: 12). Miroslav Hroch odmítá používat termín *nacionalismus* také z toho důvodu, „že nejsme schopni popsat,

²⁰ „Vícepatrové“ je označení, který Miroslav Hroch použil v našem osobním rozhovoru.

²¹ Toto mi sdělil osobně Miroslav Hroch v červnu roku 2006.

jak tento nacionalismus v úloze jakéhosi stvořitele národa fungoval“ (Hroch, 1999a: 11). Pro proces formování národů místo toho používá jiné dva termíny, které mají v jeho analýze ústřední místo. Jde o termín „národní hnutí“ a „národní identita“, resp. „národní povědomí“. Miroslav Hroch tvrdí, že používání termínu „národní hnutí“ místo všeříkajícího termínu „nacionalismus“ má nespornou v tom, že termín „národní hnutí“ odkazuje k empiricky pozorovatelné aktivitě konkrétních lidí (cit. z Hall, 2003: 95). Používání termínu „národní hnutí“ nám umožňuje analyzovat cíle a požadavky jednotlivých etnických skupin, které touží po tom, aby jejich pospolitost měla statut „plnoprávného“ národa. Můžeme také zkoumat sociální základnu „národních hnutí“ a způsob *jak* se „národní hnutí“ organizují. Pojem „národní identita“ nám pomůže rozplétat proměnu totožnosti lidí, jichž se „národní hnutí“ týká; jak se z *obyvatel* určitého teritoria stávají *příslušníci* určitého národa. Proces, jakým vzniká moderní národ můžeme tak vidět jako transformaci identit, což může naše znalosti o vzniku moderního národa obohacovat více, než pouhé tvrzení, že „je to nacionalismus, co plodí národy“ (Gellner, 1993: 12).

4.2 Modernizace, industrializace a vznik národů

Před tím, než se pokusím ukázat jaký význam přikládají oba autoři aspektu industrializace, považuji za přínosné poukázat na to, že už samotné vymezení pojmu industrializace se u obou autorů liší. O tomto rozdílu v chápání významu termínu industrializace hovoří Miroslav Hroch v knize *The State of the Nation*²². Tvrdí, že Gellnerovo chápání termínu industrializace je odlišné od běžného pojetí tohoto termínu, které užívá většina historiků. Jádrem „historického“ pojetí industrializace spočívá v zavádění strojové výroby. Podle Hrocha je v Gellnerově textu industrializace chápána nikoliv ve smyslu zavádění strojové výroby, ale jako „the appearance of new forms of enterprise, social mobility and shifts in ownership patterns“ (Hall, 2003: 105). Podle Miroslava Hrocha tedy v Gellnerově pojetí industrializace představuje vznik nových forem podnikání, **sociální mobilitu** a posuny ve vlastnických modelech (Hall, 2003: 105). Domnívám se, že toto vymezení termínu *industrializace* pro koncepci Ernsta Gellnera v zásadě platí.

Termín, o kterém se domnívám, že jeho používání se jeví jako vhodnější pro popis toho, jakým způsobem vznikaly národních států z pohledu Gellnerovy teorie nacionalismu, je pravděpodobně *duch nacionalismu*. Gellnerovi nejde tolik o nějaký konkrétní a jednotlivý nacionalismus či nacionalismus jakožto sílu, která stojí za vznikem národních států, ale zdá se, že příčinou vzniku národů je spíše *duch nacionalismu*, který se rozšířil po Evropě v devatenáctém století. Specificky chápaná *industrializace*, která, jakožto nový druh dělby práce (který je specifický pro průmyslový svět) vyžaduje ke svému *fungování* nový druh *kultury*. Tato kultura musí mít charakter **vyšoké kultury**. Nový řád musí kvůli „specifické povaze práce v něm vykonávané operovat v podmínkách vysoké kultury.“ (Gellner, 2003: 93). A tak se dostáváme ke kořenům nacionalismu. Domnívám se, že proces *industrializace*, který tvoří hlavní argumentační páteř Gellnerovy teorie nacionalismu. Následkem industrializace se zvyšuje význam kultury. Kultura se v podmínkách modernizující společnosti stává v Gellnerově pojetí základním „fundamentálním sociálním poutem“. Jedině prosazení se **vyšoké kultury** dokáže zajistit to, aby byl ekonomický růst udržen. A skutečnost, že ekonomika roste zase dodává politické jednotce, státu, (v průmyslové

²² poznámce číslo 10 na straně 105

společnosti) legitimitu. Nacionalismus je v Gellnerově pojetí pevně zakotven v povaze moderního světa (Gellner, 2003: 7)

Zatímco u Gellnera je industrializace skutečnou příčinou vzniku takových sociálně ekonomických podmínek, které, následně, vedou v jeho pojetí ke vzniku nacionalismu, domnívám se, že v koncepci Miroslava Hrocha není v tak ostré podobě ustaven kauzální vztah mezi industrializací a zrodem moderního národa. Jeho empirický výzkum ukazuje, že mezi národním hnutím a modernizací je rozhodně korelace, ale nelze dávat automaticky rovnítko mezi industrializací a úspěšným národním hnutím. Navíc, „národní hnutí mělo původně...k modernizaci dvojznačný vztah.“ (Hroch, 1999a: 139). Národní hnutí přijímalo některé obecně modernizační tendence, jako například princip rovnosti, osvobození od feudální závislosti, aj., ale na druhou stranu mohlo být někdy motivováno „právě svým negativní vztahem k projevům modernizace, ať už to byl nástup kapitalismu, industrializace, racionalizace a centralizace správy“ (Hroch, 1999a: 173).

Ve fázi C, v rámci Hrochovy koncepce, už požadavky národního hnutí ve značné míře souzněly s modernizačními tendencemi, avšak ještě ve fázi B nelze mluvit o tom, že by industrializace měla přímý vliv pozitivní odezvy mezi masami obyvatelstva (Hall, 2003: 105). Hroch například poukazuje na skutečnost, že v případě národních hnutí na Balkáně nebyla industrializace přítomna a přesto zde národní hnutí probíhala. Miroslav Hroch to tedy považuje za důkaz toho, že nelze jednoznačně tvrdit, že industrializace byla podmínkou pro existenci národního hnutí, i když v obecném rozměru, proces modernizace a industrializace tvořil pozadí národních hnutí. Formování moderního národa nelze považovat jenom jako součást modernizační transformace, ale, v Hrochově pojetí, je nutné vnímat některou činnost národního hnutí i jako reakci na tyto procesy (Hroch, 1999a: 139). Industrializace hraje v Hrochově koncepci i tehdy, když její projevy způsobují konflikt zájmů mezi skupinami, které mluví odlišnými jazyky, nebo pokud jsou tyto skupiny v nějakém jiném ohledu naprosto odlišné. V tom případě má industrializace vliv na vznik národně relevantních zájmových rozporů, které hrají důležitou roli v průběhu národního hnutí.

I přes skutečnost, že koncepce Ernsta Gellnera a Miroslava Hrocha používají jiná vymezení termínu industrializace a jejich koncepce přikládají důraz na odlišné aspekty modernizace, shodují se oba autoři v názoru, že proces formování moderního národa musí být vysvětlován a chápán v kontextu hlubokých sociálních a kulturních změn, které jsou charakteristické pro moderní věk (Hall, 2003: 103). Proces modernizace tedy tvoří celkový rámec procesu formování moderních národů pro oba autory.

Jak Miroslav Hroch, tak Ernst Gellner souhlasí s tím, že na začátku procesu, který vedl k formování novodobých národů, stojí krize starého režimu a rozpad mnohonárodnostních států. Zopakují, že hlavní rozdíl jejich koncepcí je v tom, jaký **význam** přikládají procesu *industrializace*. Navíc, koncepce Ernsta Gellnera přikládá v procesu vznikání moderních států také mnohem větší význam aspektu kultury, zatímco koncepce Miroslava Hrocha akcentuje význam výrobních vztahů a význam společného *zájmu* příslušníků daného národa. Z toho vyplývá, že pokud modernizační tendence nesouznějí s národními zájmy, pak národní hnutí může mít vůči industrializaci či jejím projevům negativní vztah.

4.3 Status národa

V této podkapitole bych se chtěl pokusit pojednat o tom, jaký *status* přikládají fenoménu *národ* Miroslav Hroch a Ernst Gellner a jaké postavení v dějinném vývoji mu přikládají. Problematika *statusu* národa se týká otázky, jestli je moderní národ třeba považovat jako „konstrukt“ nebo jako skutečnou entitu. Tuto problematiku shledávám jako velmi teoretickou a obtížnou. Chtěl bych se však pokusit o jistý nástin možné extrapolace Gellnerovy a Hrochovy koncepce co do *statusu* národa v rámci jejich koncepcí. Chtěl bych se pokusit o jisté „závěry“, které budou mít povahu jakýchsi prvotních *nástinů*.

Gellner ovšem mluví o jisté dvojznačnosti v povaze *nacionalismu*. Je *nacionalismus* fenomén nutný nebo naopak nahodilý (Gellner, 2003: 25)? Gellner odpovídá, že *nacionalismus* je fenomén nahodilý, ale zároveň v určitých společensko-hospodářských podmínkách jeho vznik nutností. Jak je to možné? *Nacionalismus je „nutným důsledkem či korelátem určitých společenských poměrů“* (Gellner, 2003:25). Tyto poměry či podmínky vděčí za svůj vznik prosazujícímu se způsobu dělby práce. Kořeny *nacionalismu* jsou tedy hluboké a souvisejí s modernizací. Gellner hovoří o tom, že „*nacionalismus* byl vskutku naším údělem“ (Gellner, 2003: 26). Na druhou stranu ovšem platí, že „*kořeny* ze kterých (*nacionalismus*) vyrůstá, se nevyskytují univerzálně“ (Gellner, 2003: 26). *Nacionalismus* byl „naším“ (tj. evropským) údělem díky industrializaci. *Nacionalismus* vznikl v evropské společnosti právě proto, že se modernizovala. Můžeme se domnívat, že pokud by k určitému způsobu dělby práce, který je typický pro modernizující se evropskou společnost, nedošlo, nevznikl by princip, který požaduje, aby hranice politické a kulturní jednotky byly shodné. Nevznikl by princip *nacionalismu* a tedy ani národy.

Gellner *de facto* netematizuje povahu národa, ale jeho úsilí jak vysvětlit existenci národů bych označil jako „fenomenologii *nacionalismu*“²³. Pokud bych se měl pokusit domyslet, co je v Gellnerově koncepci národ, pak *národ* je pro Gellnera jakási forma společenského uspořádání. Toto uspořádání musí kvůli „specifické povaze práce v něm vykonávané operovat v podmínkách vysoké kultury“ (Gellner, 2003: 93). Národ je jen jakýsi *derivát*, či snad dokonce můžeme říct, že je „konstrukt“, *nacionalismu*. Tento *nacionalismus* vzniká v důsledků nového druhu dělby práce. Jeho pojetí má tedy blíže *konstruktivismu*.

Na rozdíl od Gellnerova pojetí *nacionalismu*, ve kterém je národ chápán spíš konstruktivisticky, zaujímají v Hrochově koncepci národy poněkud „stabilnější“ postavení. To znamená, že národy jsou v rámci Hrochovy koncepce pojímány jako určitým způsobem skutečné *entity*. Hroch nepovažuje *národ* za konstrukt ani za určitý druh mýtu (Hroch, 1999a:11). Miroslav Hroch také odmítá přijmout takové přesvědčení, které *národ* považuje za odvěkou entitou, jejíž existence zůstávala skryta v průběhu dějin. Domnívám se, že v Hrochově koncepci je vývoj národa vysvětlen tak, že národ je pokládán za určitou entitu, jejíž existence se v dějinách postupně *formuje*. Národ se formuje, národ vzniká. Národ vzniká *postupně* důsledkem mnoha faktorů. V počáteční fázi národního hnutí ještě není zajištěno, že národ *musí* vzniknout. Proces jeho vzniku je ještě v průběhu *fáze B* zvratný (sic!). Teprve pokud národní hnutí dospěje až do fáze C, jeví se v rámci Hrochovy teorie vznik určitého národa jako nezvratná událost. Celkově se domnívám, že *národ* lze v rámci Hrochova pojetí pojímat jako určitý *projekt*, který se v určité fázi vývoje lidské společnosti jevil jako

²³ Tímto vlastním termínem mám na mysli jakési *formování* či *zjevování* principu, který hlásá, že politická a kulturní jednotka si musejí odpovídat. Tento *princip* je determinován vztahem kultury a organizace a ovlivňován převládajícím způsobem dělby práce.

„vhodný“. Projekt národa je závislý na ekonomických podmínkách, ale tyto ekonomické podmínky nejsou rozhodujícím faktorem, i když pravdou zůstává, že jsou faktorem důležitým.

Můj názor je rovněž takový, že národní pospolitost se v Hrochově koncepci projevuje „objektivním“ národním zájmem, který formulují příslušníci národa a tento zájem vnímají jako *svůj*. Historický vývoj plynul tak, že v určité době se **národní identita** jevila jako „nejvhodnější“ alternativa pro obyvatele mnohonárodnostních říší, kteří v důsledku krize starého režimu a díky změnám ve struktuře společnosti, které přinášela modernizace, cítili „vykořenění“ a národní identita se jevila jako „nejvhodnější“.

Na problematiku národnostní se můžeme dívat více způsoby. Můžeme se ptát po tom, *co* je národ, nebo se můžeme ptát *jak* národ vznikl, nebo se můžeme ptát po tom jaký status má národ, nebo spíš fenomén národa, v dějinném vývoji. Můžeme se pokusit charakterizovat povahu jednotlivých národních hnutí, nebo se pokoušet o zobecňující formulace, jejichž snahou bude vystihnout všeobecnou povahu národních hnutí. Avšak už samotná skutečnost, že si pokládáme takovou otázku, která se ptá po tom *co* je národ, může vypovídat o tom, že národ *je*. Když se tedy shodneme na tom, že národ je, že zkrátka existence pospolitosti, jejíž příslušníci se označují za *národ* je v současnosti neoddiskutovatelná, můžou se nám ukázat dva úhly pohledu jak na národ pohlížet. Buď národ považujeme za něco *co* sice *je*, ale jeho vznik považujeme za historickou *nahodilost*, anebo národ považujeme za fenomén, který *je* a jeho vznik a existence se nám jeví jako historická *nutnost*. To, že jeho vznik považujeme za jistým způsobem *nutnost*, ještě neznamena, že národ existoval odjakživa. Takový pojetí, které vznik národa považuje za historickou nutnost a *rovněž* tvrdí, že národy tady byl odjakživa, se běžně označuje jako primordialistické. Domnívám se, že hrochovo pojetí sice pokládá národ za entitu, která skutečně existuje (má tedy blíže esencialismu), ale nepovažuje národ za něco, *co* by tady bylo odjakživa (což tvrdí „primordialisté“). Tvrdí, že národ má historický původ (Hroch, 2000“ 3), ale nepovažuje národ, na rozdíl od primordialistů, za odvěkou entitu. Gellnerovo řešení nutnosti/nahodilosti existence národa je řešeno velmi zajímavě, celkově vzato má jeho pojetí blíže konstruktivismu.

5. Závěry a úvahy

Obě koncepce, které jsem se v základních aspektech pokusil porovnat, jsou modernistické, tj. považují moderní národy za fenomén, jehož formování je bytostně spjata s modernizací. Oba však industrializaci chápou poněkud jinak a liší se i v tom, jaký význam má mít industrializace na formování moderních národů. Pravdou však zůstává, že jejich názory na úlohu modernizace se povětšinou shodují. Ostatně Miroslav Hroch se této skutečnosti vyjádřil takto: „...můj výklad souzní s Gellnerovou teorií *industrializace* jako rozhodujícího faktoru pro vznik nacionalismu potud, že všechny národně relevantní rozpory, které jsem v národních hnutích registroval, odpovídají tak či onak na změny, které do společnosti přinášely modernizační procesy“ (Hroch, 1999a: 139).

Za podstatné ovšem považuji podotknout, že obě koncepce se pohybují v jiné rovině kauzálního výkladu. Domnívám se, že Hrochův výklad se pohybuje o stupeň *niž*, než výklad Gellnerův. Tím nemám na mysli ohled na kvalitu, ale pouze fakt, že Miroslav Hroch analyzuje národní hnutí empiricky, induktivní metodou. Dává do souvislostí a snaží se zevšeobecnit jednotlivé konkrétní projevy formujícího se národa. Ernst Gellner posunul problematiku formování národa o úroveň *výš* a to tím, že neanalyzuje rysy národa a národních hnutí, ale zaměřuje se na vysvětlení těchto fenoménů v rovině „*vyšší*“. Domnívám se, že Gellner svůj badatelský zájem nezaměřuje tolik na okolnosti, které provázely vznikání národů, ale zaměřuje se spíše na to, jaké jsou předpoklady toho, že proces formování moderních národů, pro něž je typické sjednocování kulturních a politických hranic, se vůbec mohl začít dít.

Skutečnost, že se oba autoři pohybují v jiné rovině kauzálního výkladu také souvisí s tím, že Ernst Gellner vysvětluje vznik národa antropologicko-sociálně, zatímco Miroslav Hroch sociálně-historicky. Jejich přístupy se v tomto liší. Můžeme říct, že se jedná „o rozdíly vyplývající z oborové specifiky“ (Hroch, 2003: 21). Podstatné však je, že oběma jde o „kauzální výklad“. Miroslav Hroch v této souvislosti hovoří o Gellnerově teorii takto: „Jeho kategorická teze, že nacionalismus vytvořil národy, by mohla svádět k domněnce, že stačí jen popsat nacionalistickou ideologii. Gellner je si však vědom toho, že jen posunul kauzální výklad do jiné roviny a že místo otázky, proč se národy formovaly, se musí ptát, co bylo příčinou vítězství nacionalismu.“ (Hroch, 2003: 21) V první části mé práce jsem se snažil o to rekonstruovat zrod sociálně-ekonomických podmínek, které vedly k tomuto „vítězství nacionalismu“.

Když jsem práci začínal psát, domníval jsem se, že najdu odpověď na to, jestli je národ myšlenkový konstrukt, nebo jestli „*ho*“ můžeme považovat za reálnou „*substanci*“. V průběhu psaní práce jsem si uvědomil, že takto se na národ ptát nelze, resp. uvědomil jsem si, že na „*realitu*“ se musíme dívat diferencovaněji. Uvědomuji si, že tomuto problému, v rámci komparace, jsem se věnoval jen náznakem a kapitola o *statusu* národa může být považována za jakýsi *pokus* o tematizaci národa co do jeho statusu v rámci Gellnerova a Hrochova pojetí národa. Mělo jít jen o určitý *náčrt* jejich pojetí co do *statusu* národa. Uvědomil jsem si také jednu důležitou věc. Ať už bychom národ pokládali za *konstrukt*, neznamenalo by to, že by neexistoval. Zkrátka, i kdybychom považovali národ za pouhý *konstrukt*, nic to nemění na skutečnosti, že *je*, že jako konstrukt existuje. I konstrukt musíme konstruovat z něčeho. Tuto problematiku, ač velmi zajímavou, považuji za obtížnou. Mým záměrem v této práci nebylo pouštět se plně do této problematiky, chtěl jsem se pokusit podívat na tuto problematiku pouze z jedné stránky a to z takové, jaké postavení má fenomén

národa v dějinách. Do jaké míry je jeho výskyt zákonitou součástí obecného vývoje dějin. Nechtěl jsem se pokoušet do tematizace do jaké míry je „konstrukt“ či skutečná entita. Jsem si vědom toho, že tyto aspekty nelze od sebe oddělit, ale mé vlastní vypracování nelze v žádném případě pokládat za vyčerpávající.

Chtěl bych se zmínit o tom proč jsem kromě publikací M. Hrocha, které vyšly v češtině, vydatně čerpal rovněž z jeho publikací, které byly vydány pouze v zahraničí. Jde o knížku *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations* (poprvé vyšlo v Oxford University Press v roce 1985, čerpal jsem však z druhého vydání z roku 2000, které bylo vydáno v Columbia University Press) a o článek *The Nature of the Nation* z knihy Johna A. Halla *The State of the Nation*. Z těchto zahraničních publikací jsem v mnohém čerpal. Podávaly mi shrnující a doplňující materiál k českým publikacím. Článek *The Nature of the Nation* je obzvláště cenný v tom, že v něm M. Hroch odpovídá na kritiku své koncepce ze strany Ernsta Gellnera. Ernst Gellner podal svou kritickou recenzi Hrochovy koncepce v kapitole *An Alternative Vision* v knize *Encounters with Nationalism*.

Chtěl bych se proto na tomto místě ještě zmínit o Gellnerově kritice Hrochovy koncepce a o také o tom, jak na tuto kritiku Miroslav Hroch reagoval. Gellnerova kritika Hrochovy koncepce, tak jak je představená v kapitole *An Alternative Vision* knihy *Encounters with Nationalism* je založena především na tvrzení, že dějiny jsou v Hrochově koncepci údajně redukovány na dějiny třídního boje a vznik moderních národu má být vysvětlován jako výsledek těchto třídních konfliktů (Hall, 2003: 100). Tuto kritiku Miroslav Hroch v článku *The Nature of the Nation* odmítá a tvrdí, že jde o nepochopení jeho koncepce ve které hraje sice důležitou roli *konflikt zájmů*, tento *konflikt* však podle něho nelze prostě redukovat na třídní boj. Tuto skutečnost ostatně sám vysvětluje také ve své publikaci *V národním zájmu* a vysvětluje to takto: „národně relevantní rozpor nelze redukovat na rozpor mezi třídami...tento rozpor – pokud jej vůbec lze doložit – je jen jedním z několika (rozhodně ne jediným) předpokladem úspěchu národního hnutí“ (Hroch, 1999a: 139). Miroslav Hroch se domnívá, že Gellnerovy kritické námitky vůči jeho teorii jsou založeny „...partly on misunderstanding and partly on an inadequate interpretation.“ (Hall, 2003: 106).

Konečně bych se chtěl také zmínit o tom, jaké aspekty je podle mého názoru ještě možné mezi Hrochovou a Gellnerovou koncepcí porovnávat a na které už v rámci mé práce nezbylo místo. Kupříkladu faktor **kultury**. Pokud bych se měl pokusit o shrnutí významu kultury, které bude jistě kusé, můžu tvrdit, že kultura má v Gellnerově koncepci ústřední místo, zatímco v rámci Hrochovy koncepce nelze mluvit o nějakém budování národní kultury. Dalším zajímavým bodem komparace by mohla být **otázka jazyka a komunikace**. Gellner mluví o sémantické povaze práce, která vyžaduje standardizovaný jazyk, který by ovládali všichni příslušníci daného státu. V Hrochově koncepci je jazyk vnímán z hlediska potřeby „dohovořit se“, z hlediska potřeby komunikovat o společném *zájmu*. Dalším možným bodem srovnání by mohla být „**prehistorie**“ nacionalismu, tj. v čem vidí oba autoři kořeny nacionalismu či národních hnutí.

Jako zajímavé se mi jeví už samotné zamyšlení nad terminologií jednotlivých autorů. Když jsem překládal Gellnerovu publikaci *Encounters with Nationalism*, uvědomil jsem si, jak moc formuluje myšlení člověka už samotná pojmová výbava, kterou mu jazyk, který určitý člověk používá, nabízí. Všimnul jsem si toho, že Ernst Gellner, když se kriticky vyrovnával s Hrochovou koncepcí, často nerespektoval terminologii, kterou Miroslav Hroch striktně používá. Ernst Gellner vkládal Miroslavu Hrochovi často do úst termíny, které

nemají v koncepci Miroslava Hrocha své místo. Jedním z nejmarkantnějších příkladů je pasaž, ve které Ernst Gellner hovoří v souvislosti s Hrochovou koncepcí o „fenomenologii nacionalismu“ (Gellner, 1994: 187). V souvislosti s tímto tvrzením souhlasím s Miroslavem Hrochem, který tvrdí, že Gellnerovy námitky jsou založeny zčásti na nesprávném pochopení Hrochovy koncepce a zčásti na neadekvátním výkladu (Hall, 2003: 106).

Na závěr bych chtěl říct, že myšlenky obou autorů považuji za velice podnětné. Obě koncepce se ale zároveň liší ve způsobu výkladu. Gellnerova koncepce se zaměřuje na výklad příčin vzniku moderního národa, zatímco Hrochova koncepce se zaměřuje spíše na popis procesu formování moderního národa a na charakteristiku národních hnutí. Hrochova koncepce zkoumá jakými *aktivitami* se formuje národ a jaké faktory mají na tento proces vliv. Gellnerova koncepce se snaží vysvětlit samotnou příčinu proč národy vznikly; snaží se analyzovat základní prvky, ze kterých se společnost skládá a vysvětlit vznik národa na základě proměny ve vztahu mezi těmito prvky, velkou roli při vzniku národa hraje v Gellnerově koncepci kultura. Zatímco v Hrochově koncepci je kladen větší důraz na konflikt zájmů. Oba dva autoři se však shodují v tom, že vznik moderního národa musí být vykládán v kontextu všeobecné modernizace lidské společnosti.

6. Seznam literatury

- Gellner, E., 1993: „Národy a nacionalismus“, Nakladatelství Josef Hříbal, Praha
- Gellner, E., 2003: „Nacionalismus“, Centrum pro studium demokracie a svobody, Praha
- Gellner, E., 1994: „Encounters with Nationalism“, Blackwell Publishers, Oxford
- Hroch, M., 1999a: „V národním zájmu“, Nakladatelství lidové noviny, Havlíčkův Brod
- Hroch, M., 1999b: „Na prahu národní existence“, Mladá fronta, Olomouc
- Hroch, M., 2000: „Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations“, Columbia University Press, New York
- Hroch, M., 2003: „Pohledy na národ a nacionalismus, čítanka textů“, Sociologické nakladatelství, Praha
- Hall J.A., 2003: „The State of the Nation“, Princeton University, Princeton
- Holý, L., 2001: „Malý český člověk a skvělý český národ : národní identita a postkomunistická transformace společnosti“, Sociologické nakladatelství, Praha
- Im Hof, U., 2001: „Evropa a osvícenství“, Nakladatelství Lidové noviny, Praha